

K ö v é r Lajos:

B A T S Á N Y I J Á N O S P O L I T I K A I E S Z M É I

Egyetemi doktori értekezés

Témavezető: S z é k e l y Lajos

egyetemi docens

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM

S Z E G E D

1 9 8 1

"... Hazámnak akartam szolgálni.
Felvilágosodásának előbbrevitele volt
végcélom, tetszése dicsőségem; és annak
tudata, hogy helyesen cselekedtem, egyetlen
édes jutalmam. ..."

// Batsányi János: Mentőírás a nádorhoz.

Kassa, 1793. ápr. 15-én. /

T A R T A L O M

BEVEZETÉS	2
I. BATSÁNYI POLITIKAI ELVEINEK ÁTTEKINTÉSE AZ ELSŐ MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI MOZGALOM BUKÁSÁIG	5
II. "A VIASKODÁS -- TÖLDALÉK" /"DER KAMPF--ANHANG"/ IDEOLÓGIAI ÉS POLITIKAI SZINTÉZISE	28
III. BATSÁNYI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETÉNEK FŐ VONÁSAI	52
UTÓSZÓ	65
JEGYZETEK	68
BIBLIOGRÁFIA	90

BEVEZETÉS

Batsányi János életútja egy hosszú emberöltő történelmi eseményekben gazdag időszakának foglalata. Ifjúkorában még éltek és alkottak a modern kor nyitányát jelentő nagy francia forradalom előfutárai. Gondoljunk csak Voltaire, Rousseau vagy Raynal tevékenységére! A franciaországi változások tükrében tanuja volt a monarchikus rend hatalmas megrázkódtatásának, XVI. Lajos fejének porba hullásával pedig a népfelség világtörténeti jelentőségű diadalának. Megértette 1789 szellemének népeket szabadságra hívó üzenetét. Álmaitól és kudarcaitól elválaszthatatlanul -- egyéni koordinátáira szabottan -- cselekvően élte át a magyar jakobinus mozgalom bukásával záruló közel másfél évtized társadalmi s politikai küzdelmeit, ezt követően a napóleoni mű diadalát, majd összeomlását. Linzi magányában még felkereste a nyugati úton lévő Szalay László, illetve Erdélyi János. Ők már 1848 márciusának hirnökei voltak. Hosszú száműzetésének véget vető halála után alig telt el két esztendő, és a kommunizmus kísértete járta be Európát.

Batsányi nem csupán első forradalmi költőnknek tekintendő, hisz A viaskodás -- Toldalék / Der Kampf -- Anhang / szerzője politikai író, aki egy új európai államrendszer polgári eszméjének közeli győzelmében reménykedett. Ezen elvek felvázolást, alapvető fontosságú csomópontjainak megragadását, Batsányi

politikai elveinek -- az adott történelmi helyzet követelményeivel szembesített bemutatását igyekeznek megvalósítani dolgozatunk.

A XVIII. század Nyugat-Európájának politikai gondolkodását, társadalmi eszméjét az ^{feudális} abszolutista rend elleni döntő harcra készülő francia burzsoázia ideológiája, a francia felvilágosodás határozta meg. /1/ A nagy francia forradalmat előkészítő polgári eszmék hatása és tartalma alapjaiban más volt, illetve módosult Magyarországon, ahol a kelet-közép-európai régió gazdasági, társadalmi, politikai viszonyainak megfelelően három önálló, törekvéseiben egymásnak ellentmondó, egymással szemben álló és egymást kiegészítő változatot hozott létre. Az első kettő -- a felvilágosult abszolutizmus, pontosabban felvilágosodott despotizmus, illetve a felvilágosult rendiség -- a feudalizmus korszerűsítésének osztályszempontú igényéből született. Ezek egymást sajátosan kiegészítő reformista áramlatok voltak. A harmadik tendenciát -- épp a polgárság politikai nyomatékának hiányából eredően -- részben a nemesi reformerek leghaladóbb elemei, részben pedig a nem nemesi értelmiségiek szűk csoportja képviselte. Célkitűzésük forradalmi, mivel nem a feudalizmus toldozgatására, foltozgatására, hanem annak felszámolására törekedtek. Önálló politikai erővel azonban nem bírtak! Ezért kezdetben a jozefinizmus vagy a nemesi felvilágosodás programjának, utóbb a napóleoni felszabadítás illúziójának nyíltszívű, de naiv szövetségesei, támogatói voltak. /2/ Politikai súly-

talanságuk mértékét a polgári átalakulás útja helyett vérpadra vezető magyar jakobinus sors jelezte.

Batsányi politikai eszméinek áttekintésekor e fő irányvonalak világos, egyértelmű kijelölése azért is indokolt, mert ezek nem csupán a szűkebb értelembbe vett politikai közvetlen síkján hatottak, hanem ezzel együtt és ennek kiegészítéseképpen -- sokszor alapvonalakat meghatározó módon -- érvényesültek számos területen. Példa erre Berzeviczy Gergely "ökonomista radikalizmus"-a, Kazinczy tevékenysége, a Magyar Museum kultúrprogramja. /3/

Batsányi János számára a felvilágosodás világnézeti alapigazságokat, intellektuális magatartást, mentalitást jelentett. Antifeudális eszméinek legfontosabb elemeit a feudalizmus hierarchiájának magánjogi és politikai kritikája, gyűlölete, /4/ a harmadik rend érdekvédelme és a felvilágosodás közeli diadalának látói hite alkotta. /5/ Nyílt, határozott anticipációban hirdette:

"... diadalmaskodni fog egykor

A nagy egész hasznát kereső törvényes igazság,

Mellyet minden nyelv, minden sziv, minden erő véd,

S melyet az ész, mint bölcs kalauz, vigyázva vezérel." /6/

A XVIII. század végének és a XIX. század első évtizedének Magyarországa nem realizálhatta ezt az anticipációt. A történelmi valóság ismérvei és Batsányi eszméinek politikai szférái külön utakon haladtak.

I.

BATSÁNYI POLITIKAI ELVEINEK ÁTTEKINTÉSE AZ
ELSŐ MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI MOZGALOM BUKÁSÁIG

Batsányi világképének kikristályosodását, első számvetéseit a kassai évek / 1787 - 1795 / néhány mondatos "értékelésével" kell kezdenünk. / Kassára érkezésekor mindössze néhány vers, egy prózai kísérlet és báró Orczy Lőrinc ajánlólevele volt tarsolyában /. /7/ Itt megjelent első önálló magyar nyelvű folyóiratunk -- a kassai Magyar Museum -- történeti szerepéről, jelentőségéről, ez idő tájt kifejtett tevékenységéről 1813-ban Charles de Bérony álnéven a következőket írta a párizsi Mercure Etranger hasábjain.

" Hajdanában nem volt Magyarországon egyetlen időszaki nyomtatvány sem; 1780-ig a hírlapok is latinul jelentek meg. 1788-ban egy tudós társaság alakult Kassán; ez Magyar Museum címen egy időszakonként megjelenő munka kiadásához fogott, mely új korszakot nyitott a nemzeti irodalomban mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben. ... E munkát Batsányi szerkesztette, aki tudós ember és egyik legjobb magyar költő volt, amiről Osszián verseinek szép fordítása tanuskodik. ..." /8/

Az idézett sorok a Magyar Museum irodalomtörténeti jelentősége mellett a kiadvány politikai súlyának fontosságára utalnak. Elég ha e helyen a Batsányi említette "új korszak" egyik legbonyolultabb problematikájára, a nemzettéválás kelet - közép- európai folyamatára gondolunk.

A XVIII. század utolsó harmadának Habsburg monarchiájában a kortársak mind élénkebb eszmefuttatásokba bocsátkoztak a tekintetben, hogy miben ragadható meg és hogyan határozható be leginkább a kor követelményeivel, a bölcsészek tanaival szembesített modern államiság a *thèse royale*, illetve a *thèse nobiliaire* hagyományosak kétpolusú disputájának tükrében. Az 1780-as évek Magyarországon is mind erőteljesebb hangot megütő párbeszéd egyik résztvevője a felvilágosodott despotizmus jozefin állama, a másik pedig a rendi különállás nemesi társadalma volt. /9/ Míg a magyar jozefinisták politikai elképzeléseiben a felvilágosult állameszményre helyeződött a fő hangsúly, addig a magyar rendek a feudális különállás nemzeti elemét tolták előre. /10/ Egyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy az egyik tábor a haladás polgári óhajainak aktuálpolitikai vetületét, a másik fél viszont a függetlenség nemesi nemzeti perspektíváját, de ezzel óhatatlanul polgári dimenzióját tekintette irányadónak, bár ez utóbbi majdan a nemesi nemzet létalapját fogja kétségbe vonni. Ezen ellentmondások mindenesetre jól érzékeltetik annak a történelmi átmenetnek nehézségeit, amelyek a feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig "átvezető" út sajátjai.

A XVIII. század végének csekély számú nem nemesi származású világi értelmiségéhez, a honoratiorokhoz /11/ tartozó Batsányi kezdetben a nemesi felvilágosodás reformelképzeléseit támogatta. Ez azonban számára nem jelentette a jozefinizmus gyakorlatának totális és kategorikus elutasítását, hisz

polgári származása révén^{is} mindenkor nyitott volt a józsefi reformok progresszív, nemzeti öntudatot nem sértő rendelkezéseinek befogadása és elfogadása iránt.

Töredékes jelzéseinkből minden bizonnyal kitűnik: Batsányi a polgári reform és a nemzeti eszme elkötelezettje volt. Értelemszerű, hogy e problematika kapcsán bővebben szólnunk kell nemzeteszmejéről.

Definícióképpen is felfoghatjuk e tárgykörben 1791-ben leírt gondolatait. " A' Népeket nem tsak az Országoknak háttárai választják - el, 's különböztetik - meg egymástól. A' gondolkodásnak módja, az erköltsők, 's úgy nevezetett nemzeti szokások; a' nyelv, a' törvény, a' ruha: ezek tesznek leg - inkább különbséget közöttük. Ezeken nyugszik, ezek által léteznek - össze minden -féle Polgári Társaság. ... A' Nyelv pedig különös természeti jele, bélyege, 's fenn - tartója minden Nemzetnek. ... /12/

Ez a "meghatározás" lényegében négy determinánsra alapul. /13/

1. A nyelvi közösség kritériuma.
2. A területi egység gondolata.
3. "Pszichikai" tényezők. / Gondolkodási mód, nemzeti szokásokat kinyilatkoztató erkölcsiség, öltözködés /.
4. A törvény motivuma, mely a "történeti jog" középkori gondolatvilágán keresztül a történelmi kontinuitás létét említi.

A törvény, a "történeti jog" a nemesi jellegű "nacionalizmus" egyik legfontosabb, kiinduló tétele. Érvrendszerében kulcsfontosságú a középkori hagyományok nyomán nemzetivé át-

minősített magyar rendi kiváltság, különállás ténye s tudata. /14/ Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a Habsburg monarchiát államnemzeti keretként felfogó és értelmező jozefin gyakorlat és a Bécs felé nemzetállami tendenciát képviselő magyar nemesi jellegű "nacionalizmus" rendi eszméje között a politikai ellentétek lehetőségei eleve és szükségszerűen adóttak voltak.

II. József politikája nem volt tekintettel a monarchia országainak eltérő hagyományaira, nemzeti - nemzetiségi különbségeire. A feudális struktúrán nyugvó magyar alkotmány, a rendi különállás felszámolására, a német nyelv hivatalossá tételére irányuló, az államgépezet racionalizálását célzó törekvésekért nyílt germanizálást jelentettek. Amikor tehát a reformokkal szembeszálló, azok végrehajtását elszabotáló, megtagadó nemesi ellenállás a rendi kiváltságokat védte, akkor a nemzetit, ezzel pedig a polgári kezdemények csiráit is oltalmazta, " így fellépése kezdettől fogva túl lépte a reakció magamentésének határait s jogos nemzeti önvédelemmé vált." /15/

A "kalapos király" halálakor elvakult diadalmásmorban úsztak a rendek. Beszűkült és osztályszempontú szabadságeszményük ellentmondásaira nem sok figyelmet fordítottak. Jól érzékelhetjük ezt a politikai kettősséget Batsányi Tekintetes Nemes Abaúj vármegye örömnepére című alkalmi versében. /16/ / Önálló röpiratként Baróti Szabó azonos témájú versével együtt látott napvilágot Két Magyar Hazafi Érzékenységei, Tekintetes Nemes Aba - Uj Vármegye' Öröm - Ünnepe

Bójt' más Hav. 16-dik napj. 1790. fedőlappal /. /17/ A
harci lázban égő önbizalom dinamizmusának eleven sorai
II. József halálát a nemesi nemzet szenvedéseit, sérelmeit
mintegy "rekompenzáló" isteni és történelmi igazságszolgá-
latás tényeként értelmezik.

" S felkelend még egyszer Árpád unokája?
Ugy van! Csalatkozott atyánk s fejedelmünk
Halállal pótolta számtalan sérelmünk.
Visszatér az ország dicső koronája,
Visszatér Szent István királyi pálcája. ...
Örülj! s imádd az Ur atyai végzésit,
Ki ekkép váltja fel népe szenvedésit.
Vigadj! és csókoljad jóltévő vesszejét,
Mellyel így kísérté hitednek erejét. ..."

Batsányi azonban a rendek e győzelmi indulója mellett aggód-
va figyelmeztetett azokra a feladatokra, amelyek megoldását
a nemesi mozgalom győzelmétől remélte.

" De vigyázz! s az égnek atyai szándékát
Imádván, használjad nyújtott ajándékát.
Még nem vagy parton! Felhevült szivedet
Mórsékelj, s tartóztasd érzékenységedet,
Nehogy örömödnek gátszaggetó árja
Az ohajtott révből hajódat kizárja, ..."

Mit várt Batsányi a felvilágosult nemesi reformizmus
politikai gyakorlatától? Mindenekelőtt egy olyan nemzeti

megújulás életre hívását, amely a polgári fejlődéshez vezető út első lépéseinek biztosítására s továbbvitelére hivatott. /18/

Ebben a tárgykörben mindenekelőtt a kiindulás analógiáit igyekezett felderíteni. " Lássuk -- írja a Magyar Museum első kötetének bevezetésében -- a' máí tudós Nemzeteket, mitso-da eszközök által jutottak ők arra a' magasságra, a' holott most vannak; és kövessük mi-is, a' mennyire körül-állása-ink engedik, nyomdokikat." /19/ A levont tanulság értelmében " akkor közelítettünk majd leg-nagyobb lépésekkel a' tökéletességhez, ha több tudós Magyarok egybe-állván, a' Nyelvnek 's Tudományoknak elő-mozdittására Társaságot szereznek." /20/

Ez a megfontolás vezette a kassai szerkesztőt akkor is, amikor nyílt levéllel fordult gróf Forgách Miklóshoz. /21/ A kard és penna Zrinyi által megfogalmazott összhangjának szellemében /22/ figyelmeztette a rendeket, " hogy az Országok nem tsak karddal 's fegyveres erővel, hanem egyszer-'s - mind pennával 's ésszel szereztetnek, kormányoztatnak, és tartatnak-fenn. Ez nem egyébként, hanem a' Nemzeti Litteratúrának, az az, a' Tudományoknak hazai nyelven való virágoztatása által, mehet leg-könnyebben 's leg-tsalhatatlanabbúl végbe." /23/

A most idézett gondolatok világosan jelzeik, hogy az 1790/91-es országgyűléstől Batsányi a nemzeti műveltség egészét felkaroló, ezzel a polgári haladást elindító politikai cselekvés megvalósulását várta. Bizott abban, hogy a Magyar Museum 6 pontjában lefektetett művelődéspolitikai "irányelveket" hamarosan a mindennapos gyakorlat síkján üdvözölheti. /24/

A modern polgári kultúra követelményeit az alábbi szempontok alapján fogta össze.

1. Poézis, "melly a' Népeket, vadságokból ki-vetkeztetvén, szelidségre, nemesebb erköltsökre szoktatta; 's elméjeket gyönyörködtetve világositván, a' mélyebb Tudományoknak el-fogadására alkalmasokká tette." /25/ E gondolatok genezise Voltaire kultúrember koncepciójának közvetlen eszmei hatását tükrözik! /26/
2. Zene.
3. Esztétika.
4. Kritika. Feladata, hogy a megjelenő műveket "próba-kőre" húzza " meg - vizsgálván a' mit azokban követésre-méltónak, vagy távoztatni-valónak találándunk ..." /27/
5. Filozófia. Közvetve bár, de érintheti a politikum, az alkotmány, a hatalom kérdését, hisz " életünknek külömb - külömb féle eseteiben hathatós segedelmet adhat; és néha, a' mostohálkodo Sorsnak tsapásai alatt el-tsüggedt, 's a' Religiónak meg-nyugtató vigasztalása nélkül szűkölködő szívnek enyhítésére nem meg-vetendő okokat nyújthat." /28/
6. "Tudománybéli nevezetes történetek. -- Ugy-mint: emlékezetre-méltó régiségek; tudós újságok, 's találmányok; királyi rendelések; nyelv tanító Professorok; Magyar Teátrum. 's a' t. --" /29/

E széles skála kínálta választék jelzi, hogy Batsányi tudatában volt: csakis átfogóan rendszerezett szempontok összessége szolgáltatathat indulási alapot a nemzeti művelődés

megindítására, előmozdítására. Érezte és tudta, hogy a modern, polgári nemzet együttesének első lépéseként a nemzeti nyelvet, azaz a korszerű önkifejezési eszközt kell megteremteni. /30/

Nemzeteszméjében világosan körvonalazódik a magyar nacionalizmust mindenkor jellemző sajátos kettősség. E szerint a Habsburg monarchián belül, illetve azzal szemben magyar nemzetállamiságot igénylő németellenessége védekező, ugyanakkor a nemzetiségek, a "nem magyarok" felé egy állam-nemzeti fogantatású kulturális telény expanziójának távlatait fogalmazta meg.

A rómaiak -- írja -- " alig hóditottak hatalmuk alá valamelly Nemzetet, legottan Római nyelven parantsoltak, 's szabtak rendet nékie; hogy azon nyelv által mint-egy Római erköltsökbe öltöztetvén, annyival-is inkább magokhoz kaptsolhassák azt. " /31/ Az " antik jelmez ", a római történelem arzenálja mögött persze a XVIII. század végének magyarországi atmoszférája keresendő. Engedtessék meg itt például a magyar - horvát közjogi viszony hóditás, illetve " pacta conventa " disputájára utalnunk. /32/ A nacionalizmus túlkvalifikált nemzeti értékrendjében a következőképpen fogalmazódtak meg e mondatok. A magyar nép / értsd Werbőczy népet, a nemességet / " ... Természettől sok szép tulajdonságaira nézve, oda hivatott, hogy népeknek szabjon törvényeket; ..." /33/

Érvrendszere a Kárpát medence nem magyar népeit mintegy " önkéntes alapon ", a józan ész belátó és megértő racionalizmusának szellemében asszimiláló kultúrnacionalizmus állam-

nemzet eszméjén nyugszik. Ennek értelmében " egyik Európai Országnak sints olly nagy szüksége egy Nemzeti Nyelvre, mint a' Magyar Birodalomnak; mivel-hogy egyik sints olly temérdek sok-féle nyelven 's hiti-valláson lévő népekből össze-alkotva; -- melly különböző népek még-is majd semmi egyéblánttal nem köttetnek egymáshoz, hanem tsupán tsak -- hogy egy Királyok van! ... /34/

A polgári alapokon újjászülető " Magyar Birodalom " természetesen evolúció útján jönne létre, hisz Batsányi a felvilágosodás embere, így tőle nemcsak idegen, hanem természet ellen elkövetett végzetes és megbocsáthatatlan bűn is az erő törvénye, az erőszak. Hitte, hogy " mint atyafiak, úgy fogják Országunk' lakossai egymást ölelni; és az eggyességnek lelkétől mint-egy fel-elevenedvén, ugyan-azon eggy akarat fogja mindnyájokat a' Köz Jó' meg-mozdithatatlan fundamentomainak meg-vetésére birni. ... /35/ Utópia ez? Igen. Nem veszi figyelembe sem az éleződő osztályharcot, sem pedig az egyre erősödő nemzeti - nemzetiségi ellentétek már ekkor felsejlő gyökereit.

Batsányi az itt felvetett problémákat csak a jelenség szintjén észlelte. Az 1790/91-es országgyűlés osztályküzdései mögött csupán a középkor tudatvilágából táplálkozó "magyar természet" vészes széthúzását látta. A nemzetiségek ügyében azt remélte, hogy " ha egyszer sok-féle, szép, tudós Könyveink lesznek; ha Nyelvünknek illendő betse lészen: majd önként fogják azt még az Idegen-Országbéliek-is tanulni. Általlátták majd a' Horvátok és Tótok-is, hogy tanátsosabb

egy költséges holt nyelv helyett azon Nemzetnek élő nyelvét tanulniok, 's ügyöket rajta folytatniok, mellynek koronája 's védelme alatt, szabad életet élnek. ..." /36/ Ime a toleranciával átítatott, ám tendenciózus elmagyarosítást fémjelző "Magyar Birodalom" fundamentuma!

Kétségtelen, hogy a nemzetiségek fellépése a magyar nyelv ellen jól tükrözte e nemzeti mozgalmak kezdeti, erősen feudális talajba kapaszkodó tudatát, mivel a latin nyelv elsőségét hirdették a modern műveltséget kibontani hivatott nemzeti nyelvvel szemben. Ugyanakkor azonban látnunk kell azt a polgári jellegű csirát is, amely a magyar nyelvi törekvések mögött az egyes nemzetiségek jelen, de még inkább jövőendőbeli veszélyeztetettségét vélte felfedezni -- nem alaptalanul. /37/

Batsányinak a magyar nyelv ügyében kifejtett széleskörű s átfogó "propagandája" átvezet egy másik problematikához; a felvilágosult despotizmus, közelebbről a jozefinizmus és a kibontakozó nemzeti kultúra szellemi mozgalmának politikai konfliktusához.

Közismert az az általánosan elfogadott vélemény, hogy a felvilágosult despotizmus / le despotisme éclairé / fogalma alatt a kelet-közép-európai abszolutista rendszerek utolsó szakaszát értjük. A felvilágosodás polgári ideológiájának néhány -- a feudalizmus keretével még szinkronba hozható -- elemét integráló felvilágosult despotizmus az abszolút uralkodó és az általa kialakított politikai erőterek sajátos áttételeken keresztül érvényesülő egységén nyugodott.

Történetileg a feudalizmusból a kapitalizmus irányába mutató gyötrelmes kelet-közép-európai átmeneti időszak egyik produktuma. A feudális abszolutisztikus rendszerek utolsó szakasza, melyben az államhatalom gyakorlati szükségletektől indítva tesz bizonyos lépéseket a polgári fejlődés irányába, a feudális rendszer totális védelme, fenntartása s korszerűsítése érdekében. /38/ Célkitűzésében sajátos kísérlet volt arra, hogy " a feudalizmuson belül felzárkózzanak a fennsík magasabb szintjéhez, alapvetően a francia mintához." /39/

E témakörben itt bővebb elméleti kitekintést adni nem feladatunk. /40/ Két pólusát ellenben jeleznénk azon szakmai megközelítéseknek, amelyek a felvilágosult despotizmus jellemző vonásait próbálták és próbálják más-más látószög-ből megragadni. A jozefinizmusra leszűkített körben az egyik pólust a II. József által elindított, forradalmi minősített átalakítási tendenciák hangsúlyozott fikciója jelenti. /41/ A másik oldal viszont a rendszer despotikus vonásaira rámutatva kiemeli, hogy a történelmi abszolutizmusok és annak felvilágosult változatai között minőségileg is differenciáló lényegi különbség nincs. /42/

Ami a felvilágosult despotizmus közelebbi boncolgatását illeti, kézenfekvőnek tűnik az alábbi két szempont világos elkülönítése. /43/

1. Érdemes külön porosz, orosz és osztrák típust számba venni. / Mivel Batsányi révén elsődlegesen a kortársak ítéletére utalunk, a fenti típusok megkülönböztető jegyeinek

részletesebb elemzésétől eltekintünk/.

2. A felvilágosult despotizmus ideológiai és gyakorlati hátterének egyértelmű elkülönítése.

II. József uralkodói személyiségében Batsányi őszintén tisztelte a felvilágosodás emberét, az állam első szolgáját, de örök hibául rótta fel a történelmi személyiség despotizmusra hajló autokratizmusát. Több helyen elítélően nyilatkozott a rendi különállást, ezzel az ország függetlenségét végleg megsértő királyról. /44/ Legnagyobb felháborodását természetesen a nyelvrendelet váltotta ki.

A Habsburg uralkodónak ezt a lépését szintén az összbirodalmi koncepció egyöntetű kormányzatának eszménye magyarázza. " A német nyelv -- írta 1782-ben -- birodalmam egyetemes nyelve. Én a németek császára vagyok, s az államok, melyek birtokomban vannak, csak tartományok, melyek egy testet képeznek azon állammal, melynek feje vagyok. Ha a magyar királyság birtokaim legfontosabbika volna, nem haboznék nyelvét ráerőszakolni a többi országokra." /45/

A jozefinizmus állameszményének nyelvi ellenhatása értelemszerű erősséggel és egyre szilárdabb elvi biztonságérzettel nyert megfogalmazást annál a Batsányinál, aki 1792-ben már kétséget kizáróan a herderi nemzeteszmény rendszerező koordinátaiban gondolkodott. /46/

Herder pontosan a nyelviség és a kultúra kérdésében támadta az uralkodó elképzeléseit. Beszélgetés II. József császár halála után című dialógusában arra hívta fel a figyelmet, hogy " a népek nem egyik napról a másikra

érlelik meg kultúrájuk legjavát; semmiféle idegen nyelv ezt ki nem kényszerítheti. A nemzeti talajon növekszik a kultúra a legjobban, sőt, mondhatnám, csak a nemzet öröklött és tovább öröklődő nyelvében képes fejlődni." /47/

Herder a nemzetet az emberiség alapegységének és letéteményesének tekintette. Történetfilozófiai írásaiban kibontott organikus államelméletének értelmében a nemzeteket egy-egy megszülető, fejlődő és hanyatló élő organizmusként tartotta számon. /48/ Minden egyes organizmus magába olvaszt egy alkotó és egy irányító erőt. Ezek teszik ki a népek genetikus szellemét, az illető nemzet karakterét, mely "csodálatos és különös, ... Megmagyarázhatatlan és kiolthatatlan: egyidős a nemzettel, egyidős az országgal, ahol a nemzet lakozik." /49/ Gyakorlatilag a történelem minden jelenségében megnyilatkozik; a nyelvben, az irodalomban, a vallásban, a művészetben, a szokásokban, az ország törvényeiben. Mindezen kifejezési formák összessége alkotja a nemzeti kultúrát. A kifejezési formák egyediek, ezért két nemzet eleve nem rendelkezhet azonos kultúrával. /50/

A nemzeti irodalom s a felfedezett nyelv "fényes méltóságát" /51/ hirdető Batsányi számára logikus volt a herderi nemzetkoncepció átvétele. Ám a kulturális fölény már ekkor beidegződött reflexe feledtette vele: Herder gondolatai nemcsak a Habsburg magyar viszonyra, hanem a magyarság és a környező nem magyar népek kapcsolataira is vonatkoztatandók, bár ne feledjük: a herderi jóslat a magyarság létalapját kérdőjelezi meg a szlávok, németek, vlachok és más népek

túlsúlyával szemben! /52/ Ennek ellentétjeként lép be Batsányinál a magyar nemzeti kivételességre törekvés nacionalista dilemmájába, /53/ mely egy kisebbségi komplexus nyugtalanúságával átitatva úgy vélte, hogy " a' napoként Hazánkba sereglő sok gyűlevész népnek bitang nyelvéből le-nyomattatik " nemzeti létünk. /54/

Tévedés lenne viszont azt képzelni, hogy a költő politikai elveinek hatósugara véget ért a nyelviség fentebb körvonalazott kultúrprogramjánál. Nézeteinek figyelmesebb szemrevételekor ugyanis számos hasonló vonást, eszmei rokonságot fedezhetünk fel a jozefinista reformgondolatok párhuzamában. /55/

" Bizonyos, hogy József igaz, de általánosan félreismert szándékait napról napra jobban megismerik, legbátrabb tettének, halhatatlan jócselekedetének értékét egyre erősebben és erősebben méltányolják, mind komolyabban és komolyabban becsülik az emberek " írta 1793-ban a nádorhoz. /56/

II. Lipót halálával és fia Ferenc trónra lépésével gyökeresen megváltoztak és a reakció fokozatos felerősödésének irányába tolódtak el a magyarországi viszonyok. /57/ E külpolitikai változásokkal szoros összefüggésben lévő belpolitikai jobbratulódás egyik első áldozata a haladó és éppen kibontakozó magyar nyelvű sajtó volt. Jellemző erre a változásra, hogy a jozefinista érzelmű Szacs vay Sándort, a bécsi Magyar Kurir szerkesztőjét és a nemesi reformizmus platformjáról elinduló Batsányit, a kassai Magyar Museum "lelkét"

egyaránt súlyos, további életútjukra nem csekély mértékben kiható sérelem, meghurcoltatás érte újságírói, szerkesztői tevékenységük miatt. /58/

Batsányi világnezetének, történelmi tudatának, politikai elveinek egyik legfontosabb dokumentuma a Magyar Museum ügyében nádorhoz intézett kérvénye. /59/ Ez a Mentőírás nemcsak "az egészséges felvilágosodás, a hazai nyelv és irodalom" /60/ védelmének "kiáltványa", hanem a szerző politikai eszméinek első összefogott, nyílt s bátor kiállású deklarálása is egyben.

A sajtó - és gondolatszabadság természetesen külön nyomatékot kap Batsányinál, mivel ő felvilágosult író és lapszerkesztő egy személyben. Mindenkor nagyra értékelte, sőt túlértékelte a jozefin rendszer adta cenzúra lehetőségeit. /61/

A jozefinizmus magyarországi sajtópolitikája tulajdonképpen nem hozott alapjaiban szabad szellemű, polgári értelemben liberális hirlapcenzúrát. /62/ Nem szabad elfelejtenünk, hogy II. József monarchiája bizonyos értelemben egy olyan rendőrállam típusát valósította meg, amelynek középontjában az uralkodó állt, s amelyben igen jól képzett tisztviselők hierarchiája alkotta a mechanizmus gépezetét. A meghirdetett államfilozófia, erkölcsi rend, a "kormányzási örület" gyakorlata a hétköznapi minden területére igyekezett behatolni. /63/

Logikus tehát, hogy a sajtópolitikában is érvényesült ez az autokrata rendőri jelleg. Így például József császár,

aki kezdetekben engedélyezte, mi több igényelte a személyét illető kritikát, az 1780-as évek közepétől inkább rendeletek publikálására, intézkedések közlésére óhajtott az újságok információs körét korlátozni, miközben az előzetes cenzúrát erős utólagos ellenőrzéssel egészíttette ki. /64/

Batsányinak a jozefinista cenzúráról alkotott egyértelműen pozitív ítéletét ellenben megmagyarázza az a tény, hogy II. József évtizede előtt és után a vélemény- és publikálási szabadságot illetően jóval rosszabb volt a helyzet. Így eleve kiemelkedővé válhatott az az eredmény, melyet Mária Terézia és I. Ferenc uralkodásához képest a "kalaps király" évtizede jelentett. /65/

Többek között ez magyarázza az 1790 után fokozatosan kikristályosodó, immár a polgári haladás magyarországi híveinek a ferenci reakció történelmi tényének tapasztalataival szembeesítve mind jobban idealizálódó polgárkirály / Raynal kifejezését használva; le roi - citoyen / képét.

Batsányi a Martinovics - per vádlottjaként kijelentette: "noha fenntartom és erősen meg vagyok győződve arról, hogy az uralkodóknak még jót tenni sincs joguk erőszakkal, népük akarata és ellenszegülése ellenére -- mégis hálás lélekkel tiszteltem II. József emlékezetét, aki pedig gyakran vétett ez elv ellen, és tudatában vagyok annak a számtalan sok jónak, amit a rosszak mellett cselekedett. Sőt, határozottan állítom, hogy ő már pusztán azzal is, hogy a gondolkodás és írás szabadságát /az embernek eme szentséges és sérthetetlen jogát/ visszaadta a végzetes tespedtségből felocsúdott népek-

nek, megérdemelte örök hálájukat, és megszerezte nevének halhatatlan dicsőségét. ... Arról nem fog az utókor megfeledkezni, hogy II. Józsefnek megadja az őt megillető, erényével és példaadásával megérdemelt dicsőséget, és őt az emberi nem kimagasló jótevői közé számítsa." /66/ Ezek a gondolatok persze súlyosbító körülményként tétettek az igazság serpenyőjébe, hisz Kufstein elsősorban a bátor szókimondás, a felvilágosodás polgári eszméinek "honoráriumaként" tekintendő. A bírák nyilván azt sem feledék, hogy a Magyar Museum szerkesztőjének nádorhoz írott kérvénye olykor felidézte 1789 augusztus 26-ának szellemét. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának 17. cikkelye például "rosszul" és fenyegetően hangzott a feudális önkényeskedési lehetőségek Magyarországon.

Batsányi büszke polgári öntudattal írta a nádornak, hogy a Magyar Museum még eladatlan példányai "jövátétel nélkül semmiképpen el nem kobozhatók anélkül, hogy jogos és valóban minden vonatkozásban nagyon is drágán megszerzett tulajdonomon -- amelynek pedig minden polgári társadalomban szentnek és sérthetetlennek kell lennie -- a közbiztonság nem kis kárára sérelem ne essék. ... Ha a füzetet összes indokaim ellenére is elkobozzák, azt kívánom, hogy jogos tulajdonomat megfizessék; ..." /67/

Ezek a részleteiben is figyelemre méltó kérdések értelemszerűen egy nagyobb gondolati egységhez simulnak, betagolódva a politikai szabadság és az állampolgári viszony fogalmi perspektívájába, /68/ azaz az alkotmányos monarchia eszméjébe.

A példakép Anglia, az angol alkotmány, melyről már Voltaire megírta, hogy " az egyetlen a földön, amelynek sikerült a királlyal szembeszállva szabályoznia a királyi hatalmat, az egyetlen, amely egy sor erőszak segítségével végül egy olyan ésszerű kormányzást valósított meg, ahol a király mindenható a jóban, de kezei meg vannak kötve, ha rosszat akar tenni, és ahol a nép zűrzavar nélkül részese a hatalomnak. ... " /69/

Az angol rendszert precíz leírásai ellenére is idealizáló nagyhatású teoretikus Montesquieu volt. /70/ A brit szisztéma tökéletesebb megvilágítására az állam sajátos céljának manipulatív fogalmát vezette be. Ebből levont következtetése: Anglia államberendezkedésének közvetlen célja a politikai szabadság megvalósítása. Ez a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom egyensúlyán nyugszik. /71/

Raynal híres, Magyarországon nagyon jól ismert, Batsányi /72/ által szintén előszeretettel forgatott Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes című műve ugyancsak a három hatalmat szerencsésen ötvöző angol "vegyes kormányformát" /le gouvernement mixte/ tekintette ideális gyakorlatnak. /73/

A francia felvilágosodás filozófusain kívül Batsányi alkotmányos monarchiáról alkotott elképzeléseire leginkább Wieland majd Kant hatott. /74/ Wieland 1791-ben könyv formában is kiadott Neue Göttergespräche - jét egy évvel később lefordította, majd közölte a Magyar Museumban Beszélgetés címen. /75/

Wieland mint érett gondolkodó a felvilágosult despotizmus idealizált bűvkörében élt. Olyan kormányformát vélt a jozefin rendszerben felfedezni, amely kizárólag a humanizmus elvárásait követi. Bizott abban, hogy a modern uralkodói stílus egyre jobban félreteszi a despotizmust, a zsarnokságot, miközben merészen alárendeli az uralkodó egyéni akaratát a törvények szükségszerű uralmának. Ilyen beállítottsággal fogadta a nagy francia forradalmat is. 1789 hatására elvetette immár az emberiség kiskorúságát hirdető, ezzel a tömegmozgalmak és a nép történelemformáló erejét tagadó Sonnenfels - Martini "tételt" kijelentve: az emberiség Európában elérte a felnőtt kort. /76/

Ugy tűnt számára, hogy a forradalmi Franciaország alkotmányozó nemzetgyűlése minden reményt felülmúl; elveieleget tesznek mind az egyetemes értelemnek, mind pedig az emberi társadalom természetének; hisz az államiság szilárd talapzatán helyreállította az uralkodó -- alattvaló viszony várva várt harmóniáját. Kanthoz hasonlóan abban bizott, hogy az alkotmányos monarchia Franciaországa megvalósítja politikai eszményüket, mely a törvények uralmában, a jog államában, az értelem világos kifejlődésében ölt testet. /Ezért nem értette, hogy a francia nép, a sans-culotte-ok mit akarnak elérni további tömegmozgalmaik révén/. /77/

A Beszélgetés politikai ideája az alkotmányos monarchia konkluzióját fogalmazza meg. "Erzsébet Angliai Királyné" szavaival élve " egy kevés-számú, a' közönséges okosságra

's a' polgári társaságnak természetére épült szikelyekből álló Constitutio az a' tsalhatatlan, könnyű, és egyetlen egy eszköz, mellyel a' politikai társaságnak minden orvosolható fogyatkozásain segélyteni, az Igazgató és Alatt-valók között a' leg-lehetőbb egyezést helyre állítani, és az Országoknak boldogságát meg-mozdúlhatatlan talpra helytetni lehet. ... Az én régi Angliában egy Királynak fejébe került, ... hogy azon jusokat, melyeket a' Nemzet a' maga számára meg tartani jónak ítelt, az Ország' sarkalatos törvényének ismerjék. " /78/

Ha a magyarországi helyzetre vonatkoztatjuk e kissé hosszan idézett gondolatokat akkor világossá válik, hogy a haladás polgári "constitutio"-ja és "az Ország' sarkalatos törvényének", a függetlenségi motívumot hordozó rendi különállásnak nemzeti eleme e ponton kapcsolódik össze Batsányi politikai eszméiben!

A magyar nemesi mozgalom szalmalángja után ezen eszmény megvalósítását; a polgári reformok zászlajának, a rendi különállás adta függetlenségi keret tiszteletben tartásával történő kibontását, II. Lipóttól várta Batsányi. További magyarázat helyett álljon itt néhány sor a költő egy 1791-ben Aranka Györgyhöz írott leveléből. " A felállítandó tudós társaságnak dolgát a gyűlésen akarják felvenni a Rendek. Én Pozsonyban személyesen voltam az iránt a királynál; szokása szerint igen kegyesen fogadott, s j ó reménységet nyújtott." /79/

Hasonló politikai következtetést fedezhetünk fel a Bathyány Alajoshoz írott óda egyik szövegváltozata kapcsán.

" Hol most bölcs Leopold, magyarok királya, az őseivel tett régi köze alku szerént hazánk örökre tartandó javáról együtt tanácskozik;

Népek s királyok' harcra kelő perét
Európa' felzendült népeinek s perbe eredt fejedelmeinek
követésre méltó példát mutatván, mely szerződést
kellene nékiek is elfogadni, s miképpen

Állana fenn az arany Szabadság ..."/80/

Rövid, történelmileg nem létező illuzórikus feltevések!
Rövid, hisz maga Lipót sem uralkodott két évig. Illuzórikus, hisz II. József utóda -- a megváltozott politikai körülmények és lehetőségek hatására -- mindössze a józsefi politika autokratizmusból eredő taktikátlan gyakorlatát vetette el, miközben alapvonásaiban igyekezett megtartani, átmenteni annak főbb elveit, célkitűzéseit.

"Azt, hogy ha az uralkodó tovább él, tervei megvalósulnak-e, s ha igen, milyen formában, csak találgatni lehet -- írja e korszak avatott szakértője, Benda Kálmán. Azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy a francia forradalom által élezett társadalmi és politikai helyzetben, amikor a trón maga is veszélybe került, a kezdeti reformtervek visszavonására előbb-utóbb rákényszerült volna, mint korábban bátyja, József. ..."/81/

Ez a politikai irányváltás azzal, hogy az 1792 tavaszán trónra lépő Ferenc teljesen feladta apja reformelképzeléseit, s elfogadta a francia események tovasodródo örvényétől reakciós torzová merevedett magyarországi rendek "uralmát", nem váratott sokáig magára. /82/ A magyar jakobinus mozgalom könyörtelen, középkort idéző vérbefojtásával, szétzúzásával, a rendszer -- kimutatva igazi arcukat -- példát statuált. "... Megkezdődött a legundokabb törvénykezés, amely az inkviziciótól csak abban különbözött, hogy kínzást nem alkalmaztak, egyébként ugyanazon csalfogásokkal, hamis ígéretekkel, nem tett vallomások fölhasználásával, a bűnügyi és perrendi szabályok lábbal tiprásával dolgoztak, mint az." /83/

Kufsteinből szabadulva Batsányi Bécsbe ment. Gróf Saurau pártfogásával szerzett szerényen jövedelmező állás a Bankal - Administration - nál, 1804-től udvari fogalmazó, 1805 nyarán házasság Baumberg Gabriellával, személyes kapcsolat néhány "hires" emberrel /Herder, Johannes von Müller svájci történész, Haydn/, ime tizenhárom év címszavakban. /84/

A pezsgő szellemi közeg ellenére igen keveset írt. "... Hallgatni fogok -- írta 1802-ben Kazinczy Ferencnek --, noha ugyan, legalább még most nem látom szükségesnek, hogy örökre elnémuljunk, ... Képzeljük barátom magunknak azt, hogy mi a mostan élő emberi nemzetnek megholtunk, és a jövőendő időkben, valóságos halálunk után még egyszer feléledhetünk, ... megmutatván egyszersmind ez által azt is,

hogy elméleti tehetségeinket nem hiába vettük a teremtőtől, hanem hazánknak hasznára fordítani akartuk, legalább igaz lélekkel igyekeztünk! ..." /85/

Egy megroppant ember széthulló világképének önvigasztalást kereső sorai ezek. A történelmi szembesítés végső mozzanata, A viaskodás -- Toldalék / Der Kampf -- Anhang / összegzési kísérlete azonban még hátra volt. ...

II.

A VIASKODÁS -- TOLDALÉK / DER KAMPF -- ANHANG / IDEOLOGIAI ÉS POLITIKAI SZINTÉZISE

A viaskodás hosszú ideig ismeretlen, teljes kötetpéldányát 1964-ben találta meg Zsindely Endre a schaffhauseni levéltárban. Azóta bizonyossá vált, hogy a német nyelven íródott munka mind Batsányi éltművében, mind pedig a magyar irodalomban, illetve történelemben kiemelkedő jelentőségű helyet foglal el. /86/ A mű először töredékesen 1803-ban látott napvilágot / a költemény második része teljes egészében és a harmadik rész eleje / Herder folyóiratának, az Adrastea-nak posthumus kötetében, a szerző kérésére név nélkül.

Batsányi 1803 után tovább dolgozott ezen a munkáján, és 1809 augusztusában -- Bécs francia megszállásakor -- készült el a befejező rész, " A hűbériségről és az új európai államszisztemről, vagyis a köztársasági alkotmányú monarchiáról szóló" elméleti értekezés, a Toldalék. /87/

Johann Friedrich Cotta-hoz, a híres kiadóhoz Párizsból küldött levelei már a teljes kiadás előkészületeiről, valamint technikai és egyéb nehézségeiről tudósítanak.

" Magának Napóleon császárnak azonnal egy nyomtatott példányt kell átadni a majd itt készitendő fordítással. Annak tehát kiváló tisztának és szépnek kell lennie " -- írta

1810. május 20-án keltezett levelében. /88/ / Francia fordításról nincs tudomásunk /! A munka még ugyanebben az évben megjelent Tübingában név nélkül, a kiadás helyeként pedig csak "Deutschland" lett feltüntetve.

Az inkognitó, a névtelenség homálya, Batsányi félelme "a gyalázatos bécsi titkosrendőrségtől" /89/ nem volt alaptalan. Elég, ha alább idézzük a Habsburg monarchia alattvalóinak helyzetét jellemző, a meghurcoltatás és Kufstein életrajzi mozzanatától átitatott sorokat. Ebben a birodalomban az ember "... mintegy törvény nélküli! Őt ... csak parancsok, rendeletek, pátensek stb. /amelyeket ott persze törvénynek neveznek és számára annak is kell számítaniuk/ útján rendszerint /a hatalom/ kénye-kedve szerint, nem is annyira irányítják, vagy mint valami örökké kiskorú gyermeket járószalagon vezetnek, mint inkább értelem- és akarat nélküli állatként mindenféle kényszerítő eszközzel, kancsu-kával stb. hajtják; ... Nempolgára az államnak; ... nem is alattvalója, csak cselédje, csak rabszolgája urának. Érdeme, egyetlen erénye a hallgatás és engedelmeskedés; amiként viszont a gondolkodás és szabad véleménynyilvánítás megbocsáthatatlan, nagy bűncselekmény, amiért a legszigorúbb büntetéssel kell sújtani és a leggyűlöletesebb névvel illetni. Végezetül pedig nem személy, hanem csak tárgynak számít! ... kivéve akkor, ha születés vagy különös kegy folytán ama kivételezett kasztok egyikéhez tartozik, amelyeknél a véletlen lép az érdem helyébe ..." /90/

A névtelenségbe burkolózás "praktikus" oldala mellett viszont érdemes felfigyelni arra az intellektuális magatartási lehetőségre is, mely a raynali hivatkozás totális látásmódjának követelményével alátámasztott, a félelemtől és reménytől egyaránt megtisztult lelkiületű embernek az alapelemek metafizikájától a történelmi folyamatok biztos áttekintési igényéig terjed. /91/

A viaskodás -- Toldalék általános jellemzésére vonatkozóan mindenekelőtt idézzük a kritikai kiadás bevezető és summázó gondolatait. " Nem túlzás azt állítani, hogy a nagy vers és a hozzá fűzött prózai kommentár a politikus költő 1796 és 1809 közötti másfél évtizedének fő műve: ebben tesz minden részletében impozáns kísérletet, hogy 1795-re már kialakult, de a meghurcoltatás és fogság hatására széttörédezett világképének egységét újra helyreállítsa, s hogy az európai politika újabb fordulatai után új gyakorlati feladatot tűzzön maga elé. A Der Kampf a költői pálya egészében szemlélve nem más, mint politikai kommentárral kísért lírai beszámoló, melynek leküzdése után a "Látó" szeme előtt új lehetőség jelenik meg, Napóleon meggyőződéses támogatása. " /92/

Itt szögeznénk le, hogy dolgozatunk jellegéből eredően a Toldalékkal /Anhang/ mint önálló gondolati egységgel foglalkozunk, míg a teljes munka verses részére csak annyiban utalunk, amennyiben ez történelmi, társadalmi, politikai szempontú eszmefuttatásainkhoz -- figyelembe véve a műalkotás egészét -- elengedhetetlenül szükséges.

A szakirodalom általános megállapítása nyomán világos, hogy A viaskodás -- Toldalék a válságokat leküzdeni megpróbáló Batsányi heroikus, kétségbeesett kísérletét példázza, melyben a felvilágosodás főbb elveit igyekszik egyeztetni korának történelmi eseménycivel, vélt, vagy valós lehetőségeivel.

Szauder József mutatott rá, hogy "a Der Kampf lírája és a Toldalék meditációja ... egy nagy lelki válság leküzdésének dokumentuma, de nemcsak terméke, hanem előmozdítója is. Sajátosan a lélekben magában zajlik ez a Kampf és nem a társadalmi valósággal elnyert kontaktusában." /93/

A verses rész az egyőn -- emberi nem, a költő -- Génusz, illetve a költő -- Mússa viaskodása sötétség és fény, feudális reakció és polgári haladás történelmi alternatívájában. A történelmi realitás és a felvilágosult ideák viadala már-már a haladás erőinek kudarcát vetítné előre, ám ezen a ponton belép Napóleon alakja mint a valóságos kibontakozás és a szükségszerű progresszió letéteményese.

" Így hát uralkodó lehet a kunyhó fiából, ...

Kinek nevétől s tetteinek hírétől most

Visszhangzik a világ, lelkének erejével

A porból a sas gyorsaságával --

Fel abba a csillag-távoli magasságba

Hova földszülötte még nem hatolt soha!

Nézzétek pályáján őt ti halandók!

S hogy mire képes egy ember, tanuljátok meg példáján! ...

Üdv Neked, korom büszkesége és ékessége, ... " /94/

A történelmi perspektíva feltárásának tudományos igényével íródott Toldalék Batsányi legjelentősebb politikai, egyetlen államelméleti munkájának tekintendő. Kifejtett elvei mögött egy európai szinten gondolkodó férfiú áll, a kor magas szellemi igényének megfelelő felkészültséggel.

Batsányi tanulmánya bevezetéseképpen barátjától, Johannes von Müller svájci történésztől idéz. A hatalmi és uralmi viszonyok lehetőségének általános tendenciáját elemző Müller -- Montesquieu alapján -- hangsúlyozza: a természet megtanította az embereket, " hogy minden dolgot azzal, vagy azokkal kell elvégeztetni, akik arra a legrátermettebbek. Tanácsot többitől kértek, mert egyetlen ember nem könnyen láthat át mindent. A végrehajtást egy emberre bízták, mert az egységben erő van. /95/ A választást azok végezték el, akiknek ez volt a feladatuk." /96/

Amikor megszületett a természettörvényt, vagyis a rousseau-i társadalmi szerződést, akkor alakult ki az önkény, a despotizmus. Müller --- Batsányihoz hasonlóan az alkotmányos monarchia híve. És akkor alakult ki, midőn "egy átfogó pillantású és eleven érzékű férfi felismerte a népének tapasztalataiból, helyzetéből és jelleméből fakadó szükségleteket, kimondotta azokat ... és a haza szentesítette az ő törvényét." /97/

A Toldalék történelemszemléletének tengelyében a herderi evolucionizmus, ~~reformizmus~~, az alkotmányos, felvilágosult reformokat megvalósító monarchia eszméje azonosul a kelet -

közép-európai napóleoni felszabadítás reményével. A Toldalékban körvonalazott polgári haladás és nemzeti függetlenség szintén ebben az összefüggésben kötődik Bonaparte személyéhez, a felülről jövő reformok mihamarabbi megvalósításának hónapjában.

Mellékesen nem haszontalan megemlíteni, hogy Batsányi személyes kapcsolata, ismerettsége egykori kufsteini rabtársával, Maret-val, Napóleon birodalmának miniszterével, az egyéni lehetőségek tág perspektíváját villantotta fel a Der Kampf szerzője előtt. /98/

A Toldalék politikumának középpontjában a jog=eszményen felépülő alkotmányos monarchia áll. Batsányi a történetiség igényével közelít ehhez a kérdéshez, amennyiben az "Európai Köztársaság" valójában soha nem létező fikciójának fellillantásával igyekezett bemutatni azt a folyamatot, melynek "előbb vagy utóbb, végül mindenütt alkotmányos monarchia megalapozásához kellett volna vezetnie!" /99/ Ezzel tulajdonképpen a "jog eszmény" hiányán keresztül igazolja a szerző: az az Európa, melyben kinek kinek jogai mindenki kötelességeiből származna, alapjaiban idegen gondolat volt a feudális kormányzatok államférfiai előtt.

Batsányi, ugyanúgy mint korának több haladó gondolkodója, épp az abszolút monarchiák feudális Európájának korhadtságára mutatott rá akkor, amikor a francia forradalom konkluziójában és a Code Napoléon rendszerében állt a láb a n a jog diadalát emelte ki.

A Der Kampf -- Anhang ennek jegyében foglalkozik a

"Contrat social nagy talányra" - val, " az állam legjobb és legcélszerűbb megszervezése és igazgatása" problémájával. /100/

Tudjuk, Batsányi e tekintetben az alkotmányos monarchia híve volt. Az abszolút monarchiákat mint önmagukat túlélő reakciós kövületeket tekintette; de Rousseau nyomán elhatározta magát a "tisza demokrácia" gondolatától is, hisz " hol lehetne a földön már csak egyetlen olyan többmillió nép ... találni, amely eléggé értelmes és érett lenne rá, vagy a morális jószág olyan fokára jutott volna, hogy egy többszázas, bármily jól megválasztott képviselői gyülekezet által nyugodtan kormányoztathatná magát?" /101/

Batsányi erre a kérdésre egyértelmű nemmel válaszol, miközben az ún. "tisza demokráciát" Lazare-Nicolas-Marguerite Carnot "szép tévedés"-ének nevezi, amely "inkább kíváncsi semmint remélhető". /102/

Talán ez az egyetlen olyan kérdés, hol Montesquieu - től Rousseau - ig egyetértenek a francia felvilágosítók. " Az a nép, amely soha nem élne vissza a kormányzattal, nem élne vissza a függetlenséggel sem: az a nép -- folytatódik Rousseau érvelése --, amely mindig jól kormányozna, soha nem szorulna rá, hogy kormányozzák. A szó igazi értelmében véve igazi demokrácia soha nem létezett. " /103/

Batsányi despotizmus bírálata két elem^et állít előtérbe. Az egyik a Johannes von Müller idézet kapcsán már emlegetett, a fejedelem és nép között létrejött szerződés megszegése, illetve szándékos mellőzése, a másik pedig az ebből eredő

jogviszony és joggyakorlat. A nagynevű francia történészt, Albert Sorelt idézve " e jogban minden csak elévülésen alapszik; nincs jog, melynek homályosabb alapjai lennének, mint ennek." /104/

A Toldalék az önerőből polgári létre emelkedett harmadik rend szószólójának, Sieyès abbé híres Mi a harmadik rend? /105/ /Qu'est-ce que le Tiers état?/ című röpiratának forradalmi gondolatait szegezi szembe ezzel a gyakorlattal. Batsányi szinte filológiai pontossággal adja vissza 1789 tavaszának követeléseit, hisz Kelet - Közép - Európában, a feudális önkényuralom alatt élő alattvalók " nagy többsége, a nép, maga a nemzet! ... a nemzet, amely minden kellene, hogy legyen, de mégis semmi! amelynek nevét és jogait most néhány ezer, vagy néhány száz ember bitorolja, azok, akik a jog nélküli barbár időkben a nép uraivá és képviselőivé tölték fel és szervezték meg magukat, és akik a nemzetet azóta közösen nyomták el s állandóan el fogják nyomni mindaddig, míg az ezt a törvényes rendetlenséget és hagyományos zsarnokságot többé már nem bírja vagy nem akarja elviselni." /106/

Ebből adódik, hogy a korszellemnek megfelelően, a revolúció anarchiájának megakadályozása végett, a herderi reformizmus útját követve, fentről jövő reformok által kell átalakítani a polgárosodás szellemének megfelelő államot, kormányformát. Az uralkodó és a nép között tehát közös megegyezés alapján ismét helyre kell állítani a jogi viszonyt, azaz az alkotmányos monarchiát. Ez az alkotmányos monarchia

tulajdonléppen azon az eszményi alkotmányon nyugodna, melynek magvát a Code Napoléon antifeudális elvei alkotnák, /107/ mivel "alapelveit és lényegesebb meghatározásait tekintve, immár hamarosan az egész európai emberiség kódexévé lesz s a polgárosult világot valószínűleg örökre biztosítani fogja a feudális garázdálkodás bármiféle visszatérése ellen." /108/

Ennyiben, de csakis ennyiben minden országra alkalmazható alapelvekről, egyfajta "eszményi" alkotmányról van szó. Batsányi azonban -- szem előtt tartva a herderi nemzet-eszmény egyediséget hangsúlyozó vonását -- hangoztatja az olyan változtatások fontosságát, miket az adott ország helyzete, nemzeti karaktere és történelmi múltja követel meg!

Igy a Code Napoléon nem valamiféle merev minta számára, hanem eszme, még hozzá a polgári átalakulás hordozója. Rendszerező alapelv, amely szerint cselekedni, élni kell!

Ezek előrebocsátása mellett a Toldalók egy olyan jog eszményt körvonalaz, melynek szellemében "az alkotmányos vagy köztársasági uralkodó ... nem országos fejedelme, nem ura és birtokosa a földnek ... még kevésbé az embernek ... Az ő főhatalmi jogai és kötelességei a polgárság, vagyis az egész államberület polgárai vagy lakói összességének jogain, a nemzet akaratán, teljes testi és erkölcsi képességein alapszanak. Hatalommal kormányoz, olyan formák között, amelyek meg vannak határozva és le vannak fektetve az alapalkotmányban; olyan törvények szerint, amelyek az

illető ország és nép szükségleteire és jellemére, erkölcsére, hajlamaira, sajátosságaira és szokásaira vannak szabva, tehát a közjóra, az összesek boldogulására. ..." /109/

Ezeknek az elveknek a megvalósítása az 1809-es hadjárat francia katonai sikereinek politikai kiaknázását előfeltételezte, ám ez az ausztriai házasság révén nem válthatta be azokat a reményeket, amelyeket Batsányi táplált a napóleoni diplomácia irányába. /110/

A Toldalék napóleoni felszabadítást reménylő felvilágosult államelméleti absztrakciója és a francia hódítók világhuralmi tervei által elnyomott Európa történelmi tényeknek antagonizmusa rejtve maradt a Der Kampf írója előtt.

Ennek az ellentmondásnak egyik oldala kétséget kizáróan a napóleoni diplomácia azon eljárásában keresendő, " mely szerint az olyan nemzetek, melyekről feltehető, hogy egykori függetlenségek eszméjét még nem adták föl egészen, hatalmas fegyverekül vegye alkalmazásba azon államok ellen, amelyeket háborúval meg akart támadni." /111/ Ime a "divide et impera" elvének francia variánsa. Specifikus vonása azonban, hogy a dunai monarchia feudális viszonyai közepette a napóleoni megosztás még 1809-ben polgári forradalmat ^{is} jelentett, ami pedig gyűlöletesen idegen volt a magyar nemesiség előtt. Éppúgy a birodalom egyéb tartományainak nemesisége és arisztokráciája előtt! Sőt, a csenevész polgári öntudat sem tudott megbirkózni, szeme közé nézni egy erőteljesebb, dinamikusabb polgári átalakulás lehetőségének.

Az 1790-ben még nagyhangú magyar nemesség most a jól kiszámított osztályérdek szempontját nézve, szolidaritással húzódtott a ferenci kabineti abszolutizmus Habsburg sasának a rendi különállást ugyan célkitűzéseiben sértő, de mégis csak feudális védőszárnyai alá. /112/ Napóleon kiáltványára pusztába kiáltott szó maradt, ékes bizonyságául a bécsi udvar és a magyar uralkodó osztály egységének. Igaz, a francia császár kezében az az Európa-koncepció, amelyben a viaskodás -- Toldalék reménykedik, ekkorra már elsősorban csak a francia diplomácia fegyvertárának hatásos fenyegető eszköze. Így amikor az 1809-es háború győztese megfenyegette I. Ferencet: ha nem köt békét, a megszállt területeken bevezeti a francia rendszert, a Code Napoléont, megsemmisíti a feudalizmust, a Habsburgok három országát pedig erővel szétválasztja, /Ausztria, Magyarország, Csehország/, az osztrák uralkodó habozás nélkül aláírta a számára súlyos feltételeket tartalmazó schönbrunni békét. /113/ Mária Lujza főhercegnő és a "Minotaurusz" házassága pedig már francia Habsburg "szövetséget" jelentett. /114/

A fentebb említett ellentmondás másik pólusát viszont azok az elképzelések jelezték, amelyek egy Európa - koncepció szellemében jogi forradalmat, önálló alkotmányos államok létrehozását várták Napóleonától. /115/ E reménykedés irrerealitását, úgy hisszük nem kell bővebben ecsetelnünk. Szükségesnek tartjuk ellenben arra felhívni a figyelmet, hogy az alkotmányos átalakítást végrehajtó reformer kép

-- Batsányi esetében minden belemagyarázás nélkül -- visszavezethető egész a szabadkőműves gyökerekig. A Toldalék hosszan idézi Schiller Posa márkijának szavait, aki az uralkodó meggyőzése révén akarja lerombolni az abszolutista rend feudális szisztémáját, bevezetve az alkotmányos monarchiát létrehozó reformok polgári tendenciákat megvalósító sorozatát. /116/ Franz Mehring elsőik között mutatott rá, hogy Posa márki elképzelései mögött leginkább Adam Weishaupt illuminátusainak reformos gondolatai lelhetők fel, a meggyőzés naiv módszerének polgári súlytalanságával egyetemben. /117/

Schiller Posa márkija 1787-ben /ekkor készült el a Don Carlos/ korának vitathatatlan illúziójában is szép, ám soha be nem teljesedő álmát fogalmazta meg.

Batsányi Schiller párhuzama logikus és nyilvánvaló. /118/ A Posa márki képviselte feudális Európát megreformáló és átalkító államférfiui nagyság nem pusztán elképzelés többé, hanem történelmi valóság, politikai gyakorlat, Bonaparte Napóleon személyében.

Az " alkotmányos egyeduralkodó ", a " köztársasági monarchizmus " /119/ eszméje tehát azt jelenti, hogy a felvilágosodás politikumának megfelelően, az állam mindenhatóságát az ész csálhatatlanságának szolgálatába állítja a Toldalék koncepciója, "állameszéllýé" téve ezáltal a tiszta eszt. /120/

Ami a szuverenitást illeti, Batsányi -- Rousseau útmutatását követve -- annak klasszikus eredetéhez nyúl vissza. /121/

A nép kezébe helyezi azt, úgy fogva fel mint a köztársaság kori Róma közgondolkodása, mely szerint " olyan az állam igazgatása, akár a gyámság, azok javára kell szolgálnia, akiket ránk bízta, s nem azokéra akik a megbízást kapták." /122/ Ennek az elvnek kimondásáért adózik örök tisztelettel a Toldalék írója II. József emlékének, erre kell elsősorban gondolnunk akkor, amikor Batsányi jozefinista jellegű illúzióit emlegetjük. /123/

A Code Napoléonon nyugvó Európa - koncepció szellemében uralkodó "királyok nagy királya", /124/ illetve a polgárkirályok esetében nem arról van szó, hogy az állam mindenhatóságát csökkentik a polgári szabadság javára, hanem arról, hogy " e mindenhatóság segélyével kényszerítsék a polgárokat, fölvenni az új vallás keresztségét. ... Azt hiszik, hogy a kormánynak minden lehetséges ... még az örök békét is " el lehet érni, meg lehet valósítani ezen az úton. /125/ Jól érzékelhetjük ezekből a gondolatokból, hogy a Toldalék e pontján mennyire kísértének a néhai felvilágosult uralkodók irányába táplált illuzórikus elvárások!

Ebben az összefüggésben azonban elsődlegesen az a figyelemre méltó, hogy a Der Kampf -- Anhang Európa - koncepciója hosszú távon feltételezi az örök békét. Nem állítunk valótlanul akkor, amikor Batsányi nevét együtt említjük az újkori "örök béke irodalom" olyan képviselőivel mint Erasmus, Grotius, Leibniz, Shaftesbury, Bayle, Montesquieu, Charles Irénée Castel de Saint-Pierre, Voltaire, Rousseau, Raynal, Lessing, Herder, Bentham és Kant, /hogy csak a legjelentősebb-

bekre utaljunk/, akik sok más jeles filozófus és állam-
bölcselet kortársukkal együtt tanulmányozták az európai örök
béke megteremtésének lehetőségeit, módjait. /126/

Végezetül az itt leírtak áttekintéseképpen kíséreljük
meg értékelni A viaskodás -- Toldalék /Der Kampf -- Anhang/
történelmi perspektíváit, politikai ismérveit.

A művet /jelen esetben értelemszerűen a Toldalékra
figyelünk/ aktuálpolitikai és műfaji jellemzők kiemelé-
se alapján magyar bonapartista röpiratként tartja számon
szakirodalmunk.

Szauder József árnyalatnyi finomságokra kiterjedő elem-
zése, túl azon, hogy felhívja figyelmünk Kant idézett mun-
kájára mint a Der Kampf -- Anhang egyik igen fontos ideoló-
giai forrására, elsősorban az esztétikum oldaláról, illetve
a költői szubjektum felől közelíti meg a műalkotást. A
bonapartista illúzió és az egyéni sors tragikumának anta-
gonizmusában egyezza Batsányi politikai elveit, miközben ki-
bontja az alkotói én jegyeit. /127/

Tarnai Andor írásai logikus és meggyőző érvekkel
mutatják ki a költői eszmény és történelmi valóság ellent-
mondásait, hangsúlyozva, hogy " a német közönségnek író
Batsányi János magyar bonapartista volt, és mint ilyen,
egészen más elbírálás alá esik, mintha a megfelelő német
irányzat híve lett volna." /128/

Keresztury Dezső a történelmi összefüggések jegyében
figyelmeztet arra, hogy a magyarországi bonapartizmus előz-

ményei, szellemi előfutárai már II. József alatt fel-
tűntek, hisz a jozefinista adminisztráció felépítéséhez és
kiteljesítéséhez szükséges honoratior értelmiségi rétegek
vonták először --"modern", történelmi tényekkel is alátámasz-
tott érveléssel -- kétségbe a Habsburg monarchia létjogo-
sultságát. /129/

Kosáry Domokos először 1971-ben megjelent tanulmányában
hatalmas tényanyagot "felvonultatva" igazolta, hogy Napó-
leon és Magyarország viszonyát nézve nálunk a bonapartizmus-
nak volt egy első hulláma, amelyet Bonaparte és a francia
diplomácia által megcsillantott lehetőségekben kell keres-
nünk. Osztálybázisként a néhai magyar jakobinusokat jelöli
meg, kiemelve az antifeudális, felvilágosult polgári ten-
dencia és az uralkodó feudális jellegű nacionalizmus perspek-
tiváját. /130/ Az említett magyar bonapartizmus döntő ele-
me a polgári haladás, valamint a Habsburg birodalomtól tör-
ténő elszakadás nemzeti függetlenségre szólító gondolata. /131/

A magunk részéről Batsányi politikai eszméinek idealiz-
musára, utópista elemeire hívnánk fel a figyelmet.

"A viaskodás" világképe, történetfelfogása alapjaiban
idealista, hisz a közeli jövő reményének fikciójából, elő-
feltételéből táplálkozik. A tanulmány központi érdeklődése
igy arra irányul, aminek majdan, a kézzelfogható közelség
jövőjében be kell következnie. Batsányi minden idegszálával
a napóleoni Európa - koncepció lehetőségének és szükségsze-
rűségének igazolását vigyázza. Ehhez a rendszert és a mód-
szer alapelveit Herdertől veszi át. A történeti jelenségeket

keletkezésükben, fejlődésükben vizsgálja. A történelmi folyamatok törvényeinek megismerésére azért törekszik, hogy feltáruljanak azok a fejlődési erővonalak, amelyek a jövő polgári társadalmának elvi feltételeit vetítik ki. /132/

Elemző módszerére mégis az utópia nyomja rá bélyegét. A "Látó" szemei előtt kibontakozó jövő kópiájából a múltat "megmagyarázni", majd ebből a tendenciózusságában beszűkülő alapállásból kibontani a Napóleon személye által garantált Európa - koncepció alkotmányos monarchiájának igazolását -- ez a "Toldalék" történetiségének omegája s alfája. Egy fikcióból történő visszakövetkeztetés, egy aktuálpolitikai helyzethez fűzött illúzió alátámasztását szolgáló tudományos igényű koncepció igazolása áll a szerző gondolkörének fókuszában.

Ennél a problémánál mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy Batsányinak az egyes ember történelemformáló erejéről vallott nézetei érintkezési pontokat mutatnak a "három nagy" utópista eszmekörével. Ezek szerint az, " hogy a valóságos ész és igazság eleddig nem uralkodott a világon, az csak onnan ered, hogy eleddig nem ismerték fel őket helyesen. Hiányzott ugyanis a lángeszű egyes ember, aki most ime fellépett, és felismerte az igazságot. ..." /133/ / Ezt egyébként az utópisták is a felvilágosodás eszmeköréből örökölték /.

Bonaparte személyének megítélése egy hosszú névsor ábrándos horizontjának összefüggésében tapintható ki leginkább a Marx előtti szocialista tanokban. Elég ha arra

utalunk: Cabet az Ikáriai utazás című művében az "Égalité" és "Communauté" harcosai, az emberiség általános boldogságának előkészítői közé Napóleont ugyanúgy besorolja, mint Lükurgoszt, Platónt, Morus Tamást, Rousseau-t, Helvetiust, Mablyt, Raynalt, Babeuföt, Buonarrotit, Lamartine-t vagy Owent, hogy csak néhány nevet mondjunk. /134/

Az utópia eshetőségeit kutatva nem közömbös "A viaskodás -- Toldalék" esztétikai szempontú megközelítése sem. Lukács György gondolatmenetét követve és alkalmazva Batsányi szövegében forgó munkájára vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy annak "költeményi", lírai részei " elsősorban nem egy jövődöbeli, még nem létező valóságot fejeznek ki, hanem a szubjektumnak egy ilyen valóság iránt érzett vágyódását. ... Az utópista magatartás objektivált-művészi megformálása ezért -- esztétikai szempontból -- nem utópia." Viszont a Toldalék tudományos igényvel íródott tanulmány, elméleti absztrakció produktuma, és ha a művészet anti-utópista éle dominál, úgy " a filozófia, a tudomány vagy publicisztika ... képes arra, hogy absztrakt jövődölésekben fogalmilag előlegezze perspektívái megvalósulását." /135/

Ezen fejtegetések alapján "A viaskodás -- Toldalék" felvilágosult államelméleti, állambölcseleti utópiának tekinthető. Antifeudális éllel, az uralkodás és a szabadság ellentmondását az alkotmányos monarchia gyakorlatában látja feloldhatónak. A felvilágosodás eszmerendszerében fogant munka erős szálakkal kötődik a XVIII - XIX. század fordulójának áttételes és ellentétekkel keresztezett szövevényének társa-

dalmi, politikai kérdéseihez. Utópiájában ötvöződik az irodalmi széndék a teóriával, s az értékes utópiák történetét figyelve azt látjuk, hogy nem egy utópista rendszer, sőt a XVIII. század végéig ezek többsége szépirodalmi formában fejezi ki elméleti mondandóját. /136/ Batsányinál "A viaskodás" ódája és a Toldalék teóriája sajátos műfaji együttesében is hordozza ezt a kettősséget.

A sokat emlegetett utópiától természetesen elválaszthatatlan a Toldalék haladó vonása. Ez mindenekelőtt anti-feudalizmusában rejlik, abban, hogy a módszer utópista jellegű vonása egyszer s mind döntő érvül szolgál a feudalizmus ellen fellépő Batsányi kezében. Abban, hogy körvonalaiban eljut a polgári történetfilozófia szabadság dilemmájának érzékeléséhez, és megpróbál választ adni arra, hogy miként egyeztethető össze a társadalmi, történelmi cselekvés, magatartás szabadsága, s az embernek mint társadalmi lénynek, illetve a természet alkotóelemének cselekvési módját meghatározó determinizmus. /137/

Batsányi európai keretekben történő gondolkodása, a már említett francia politikai lehetőségekben bizakodó magatartása, a Toldalékban kifejtett politikai eszméi nyomán még egy kérdés megválaszolásra vár. Hogyan fogadták annak idején a kortársak e másfél évszázadra "eltűnt" munkát, Milyen volt európai és magyarországi visszhangja, mit jeleznek ezek az értékitéletek.

A napóleoni hódítások révén kialakult "hivatalos" európai

közvélemény jellemző ítéletét olvashatjuk az augsburgi Allgemeine Zeitung 1810. augusztus 30-i számában. Többek között ezeket írja Batsányi munkájáról. "...Irodalmunk gyorsan tovaáradó folyamában nem túl áttekinthető, sőt nem túl rögzített jelenség egy lírai költemény; 'A viaskodás', amelyet a szerző és a kiadó neve nélkül -- mindkettő nehezen lett felfedezve -- csupán ezzel a megjelöléssel: Németország 1810. az előző vásáron / Cotta-nál Tübingenben / adtak ki. ... A kiadó a költeményhez csatolta a feudalizmusról és az új európai államrendszerről szóló / a reprezentatív monarchiáról való / éretten átgondolt értekezését. Anglia önzése és a kontinens véres baklövésai igazságosan vannak mérlegelve. Az egész csak csendes megszívlelést kíván. ..." /138/

Egy másik német újság, a Morgenblatt 1810. október 30-i számának mellékletében található közlés a "Látó" totális nézőpontjának igényét emeli ki a mű kapcsán, rámutatva, hogy "... egy nemes szellem, az időtől és a környezettől megérintve, itt maga magába menekül vissza, s megnyugvást talál egy M. rodandóban való hitben és a kaotikus tömegeknek új renddé történő fokozatos átalakulásában. ... A függelék a múlt és a jelen képét tartalmazza mesteri körvonalakban, megmutatva az alkotmányos monarchia előnyeit, némileg igazságtalanul bánva a feudalizmussal. ..." /139/

A Toldalék által magasztalt napóleoni Európa - koncepció történelmi problematikájára Karl Theodor Anton Maria Freiherr von Dalberg személye is figyelmeztet minket a Der Kampf --

Anhang körvonalazta távlatok tekintetében. Batsányi 1810. május 20-án Párizsban keltezett levelében azt írja, hogy " ... egész Németországban jelenleg csak egyetlen egy embert ismerek, akinek véleménye végtelen sokat jelent számomra, és akinek igaz véleményét művemről határozottan szeretném megtudni. Ez az ember Dalberg, az eddigi hercegprimás és most frankfurti nagyherceg. ..." /140/ Tudjuk, hogy Dalberg elismerő egyetértéssel szólt Batsányi munkájáról, hisz ő is a napóleoni Európa - koncepció elképzelésének híve volt. /141/

Dalberg lelkes támogatója volt a francia császár Habsburg hegemonia ellen irányuló németországi törekvéseinek. Wertheimer Ede nem minden "neheztelés" nélkül írja róla, hogy első volt "... azok sorában, kik a német birodalom sirját megásni segítettek. ..." /142/ Ennek a felvilágosult prelátusnak hatalmas politikai ambíciói voltak. Batsányihoz hasonlóan úgy vélte: Napóleon rövidesen megteremti a polgárosult Európát. Az volt az elképzelése, hogy választófedelemeiségéből a "filozófusok paradicsomát", a német államok modelljét alkotja meg. Személyesen kérte: Bonaparte adjon a németeknek is egy Code Napoléont. /143/

Ha ebbe az összefüggésbe helyezzük el Batsányi munkáját, úgy az a Habsburg-ellenes, polgári átalakulást hirdető, a napóleoni felszabadítás reményéhez kötött Európa - koncepciók nem túlzottan bő teoretikus irodalmának egyik jelentős forrása tekintendő. Ez az indíttatás magyarázza azt, hogy

Batsányi, akiről fölös bókók nélkül elmondhatjuk : a modern anyanyelvi kultúra megteremtéséért vívott harc egyik apostola volt, e terjedelembre nézve egyik leghosszabb munkáját németül írta meg.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy " A viaskodás -- Toldalék " Európa - koncepciójában gondolkodó szerző megfeledkezne hazájáról. Nem véletlen, hogy a nemzeti függetlenség elemét hordozó rendi alkotmányt " szükséges rossznak " tekintve elfogadja a " Toldalék " írója. /144/

A "Der Kampf -- Anhang" ürügyén végezetül érdemes egy-két mondat erejéig kitérni Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványára. Kosáry Domokos a kiáltvánnyal kapcsolatos különböző nézetek széles skálájának áttekintése, az eltérő vélemények ütköztetése alapján leszögezi: Napóleon proklamációja erőteljesen magán viseli Batsányi tollvonásainak markáns nyomait. /145/

Ezt a ténymegállapítást erősítve és alátámasztva felhívánk a figyelmet egy eleddig kellő súllyal nem mérlegelt szempontra. Azokra az eszmei, politikai, társadalmi színezetű megfontolások sugallta hasonlóságokra gondolunk, amelyek a napóleoni kiáltvány és a " Toldalék " nagyjából azonos érvekre apelláló angolellenes beállítottságában, a rendi gyűlés problematikájának azonosságában, a kiáltvány és a " Toldalék" keletkezési idejének megközelítő egybeesésében joggal feltételezik, hogy " A viaskodás -- Toldalék " írója ugyancsak "becsempészte" névjegyét Napóleon kiáltványába. /146/

A mű 1810-es tübingai teljes kiadásának magyarországi visszhangjáról nem sokat tudunk. Ez önmagában jelzi, hogy annak a politikai irányvonalnak, elképzelésnek, melyet Batsányi képviselt, alapjaiban nem volt táptalaja a XIX. század első évtizedének Magyarországon. Tény: "A viaskodás -- Toldalék" eljutott hazánkba is, ám az egyetlen ismert vélemény Kazinczy ajkbiggyesztő kritikája. Széphalmon 1811. július 16-án kelt levelében írja a következőket: "... egy Der Kampf című 175 lapból álló könyv van kezemben; másé a könyv. Meg mernék esküdni, hogy Batsányié. Szörnyű dagály és homály. ..." /147/ A "dagály" elsősorban az ódára vonatkozhatott, míg a Toldalék politikai elveit -- nem minden reális alap nélkül -- homályosnak, bizonytalannak ítélhette Kazinczy.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a Der Kampf -- Anhang a felvilágosodás eszmerendszerében fogant államelméleti, állambölcséleti utópiák nem egy jellegzetes vonását viseli magán. A német nyelven írt munka a XIX. század első évtizedének magyarországi ellentmondásait hordozva a maga kelet-közép-európaiságában annak a korszaknak a torzója, amelyben "... a szellemi mozgalom és a napi politika közé maga a történelem von mély, elválasztó árkot. " Azon gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok tipikus szülötte, melyben "... az objektív helyzet még éretlen volt ahhoz, hogy a történelmi arénán megjelenjék az a reális tömegelő, mely az előkészítés munkáját elvégző szellemi mozgalom céljait akció-

jával a napi politikában realizálja. ..." /148/

Az 1700-as évek végének és az 1800-as évek elejének Habsburg monarchiájában gazdasági, társadalmi és politikai törekvések kuszaságával találjuk magunkat szemben. Batsányi politikai elveinek tekintetében egyrészt "az antifeudális, polgári tendenciát kell az uralkodó feudális nacionalizmussal szembeállítanunk." /149/ Hangsúlyozzuk azonban, hogy a Batsányi képviselte felvilágosult polgári elképzelések sem vegytiszta polgári tendenciák! Politikai súlytalanságuk mögött pedig észre kell vennünk azt a társadalmi - politikai valóságtól történő "elidegenedési" folyamatot, amelyet Batsányi életútjának tragikus kudarcain keresztül követhetünk leginkább nyomon.

Ezzel párhuzamosan másrészt a bécsi vezetésnek állandó gondot okozó un. "magyar kérdés"-t kell kiemelnünk. Ez az abszolutista módon kormányzott Habsburg örökös tartományok és a rendi különállás biztosította magyar "függetlenség" sajátos problematikájában öltött testet. /150/ Ebben a "dualizmusban" a napóleoni felszabadítás aligha lehetett volna több egy háborús diverzió történelmi tapasztalatainak lehetőségénél. Sőt, az 1809. év eseményei, a francia osztrák békekötés, Napóleon dinasztikus házassága egyértelműen mutatja annak a szakadéknak a mélységét, mely Batsányi politikai elveinek realitása, pontosabban irrealitása révén mérhető leginkább.

A történelem csak korának emberét tiszteli. Aki elmarad annak kíváncsalmaitól a szó világos értelmében válik reakcióssá, bár többnyire nagyobb lehetőség adatik meg neki mint

annak, aki korának feltételeit megelőzve vivja a jövőt valahol mégiscsak előkészítő harcát, vélt, vagy valós politikai erőterek viharában. Ebben a "viharban" Batsányi azon elképzelése, hogy a Code Napoléon legyen a széthulló Habsburg monarchia romjain francia szupremáciával megszülető nemzeti önállóság polgári létalapja, nem volt több egy letűnt pillanat varázsából táplálkozó politikai fikciónál.

III.

BATSÁNYI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETÉNEK

FŐ VONÁSAI

Batsányi politikai nézeteinek legfontosabb csomópontjairól megnyugtatóan nem szólhatunk történelemszemléletének áttekintése nélkül, hisz minden nagyobb formátumú politikum lényegi ismerve a világkép, a műltszemlélet.

Batsányi historizmusa értelemszerűen hordozza azokat a jegyeket, amelyek a feudális nemzetiségtől a polgári nemzet irányába mutató bonyolult folyamatok érzékeléséről és felismeréséről tesznek tanubizonyyságot. Dolgozatunk nem törekszik e roppant szerteágazó kérdéskör valamennyi mélyrétegének szisztematikus felfejtésére. Tekintettel arra, hogy jelenleg számunkra az általánosságban megfogható fő tendenciák feltérképezése ígérkezik tanulságosnak, itt következő eszmefuttatásunkkal egy összegző jellegű kitekintést kívánunk nyújtani.

Mondandónkat így az alábbi nagyobb egységeket felölelő szempontok vonzáskörébe utaltuk.

1. A nemesi felvilágosodás műltszemlélete
2. A herderi historizmus támpillérei
3. A nagy francia forradalom kritikája

Ismeretes, bár eléggé periférikusan kezelt tény, hogy Batsányi első nyomtatásban megjelent könyve, A' magyaroknak vitézsége, tulajdonképpen "történetirói" szárnypróbálgatás.^{/151/} Nem önálló, "eredeti" munkáról, hanem Gasó István jezsuita szerzetes *Bellica Hungarorum fortitudo* címet viselő promóciós kiadványának fordításáról van itt szó.

Azonban korántsem holmiféle szó szerinti fordítási gyakorlatra kell gondolnunk! Az átültetés ugyanis számos esetben elhagyja a jezsuita szerző vallásosságot tételszerűen bizonygató meditációit, s nem egy alkalommal előfordul, hogy a latin szöveg egy-egy részletének új árnyalatokkal bővített jelentéstartalmat ad. Konceptiójának tengelyében nagyjából három szempont áll:

- a nemesi nemzet régi dicsősége,
- a Mars és Minerva kultusz párhuzamában a tudományos haladás szükségességének kultúrtörténeti okfejtése és
- végül, de nem utolsó sorban a magyarnyelvűség programja.

Az interpretáció mindennekelőtt a nemesi nemzet hőskultuszának történelmi perspektívájára helyezi a főhangsúlyt. Elsősorban az így eszményített érzésvilágot igyekszik megszólaltatni. ^{/152/}

A pályakezdő ifjú a nevelő szándék távlatokra apelláló öntudatával írja, hogy "... e' könyvetskének magyar nyelven való ki-adására magamat azon okból adám, hogy abban Hazánk-nak V I T É Z E I T Nemzetemmel nyelvünken jobban meg-es-mértetném, és ezeknek, kik Hazájakért és annak ditsőségéért

magokat fel-áldozni nem szánták, nemes példáikkal, édes Hazánk reményére nevelkedő Iffiaiinak könnyen hajló sziveket hasonlatos igyekezetekre serkengetném. Olvasd tehát te, MAGYAR IFFIUSÁG! " /153/

Múltszemléletének patetikus mondatai mögött természetesen már ott lüktet a nemesi hazafiság büszke érzésvilága. Felszólítja a hon nemes fiait: " eredgy védelmezni Hazádat, olly helyet, melyben születettél; melynek gyümöltseivel, tejjével, törvényével, védelmével fel-neveltettél, iffiuságodra, emberi korra hozattattál; olly helyet, mellynek földgyében nagy Atyáidnak tetemei nyugosznak, és a' mellyet azok számodra sok nemes vérek kiomlásával szerzettek, védelmeztek. Tudod, melly ditsösséges dolog légyen annak szolgálni: szabadságáért, törvényeiért -- olly szentségekért, tudniillik, mellyek annak gyümöltseivel való szabad élésedet védelmezik, nemesi jóvaiddat oltalmazták, fenntartják -- vért ontani, halált szenvedni. " /154/

Sajátos és figyelemre méltó szinnel gazdagítja e fordítását Batsányi akkor, amikor a nemesi ősök dicséretét zengve Kinizsi Pál ürügyén szót kér és kap a XVIII. század végének polgári énje. A törökverő hős ugyanis egy molnár fia, ki -- bár származását tekintve nem nemes -- tehetsége révén felküzdötte magát nemzeti hőseink sorába. /155/

A jozefin rendszer ellen mind nagyobb politikai súllyal fellépő magyar nemesi mozgalom hatására árnyaltabbá, markánsabbá vált Batsányi múltszemlélete. Egyre jobban felerősödtek

a nemesi közvélemény idevágó legfontosabb elemei; az ősi dicsőség és a magyar katonai erények ünnepélyes hangvételű magasztalása, a rendi különállás nemesi nemzeti szabadság és függetlenség igényének elszánt hangoztatása. Ehhez szinte konstans tényezőként azonnal hozzákapcsolódott a nemzeti lét bukásához vezető események történelmi párhuzamba helyezett magyarázatának igénye. Az indoklás gyújtópontjában Batsányinál is ott találjuk a nemzeti bűnök és erények intő példája gyanánt Várna és Mohács tablóját. /156/

A történelmi múlt gyászos tapasztalatai eleven tükörképként állnak a jelen, az 1780-as évek végének magyarországi problémái összefüggésében. A fejetlenség, a szézhúzás, az egyenetlenségek nemcsak a középkori magyar állam bukásának intő példája immár, hisz a begubozott nemesi osztályönzés végzetes gátjául lehet a haladásnak, a felvilágosodás fényénél uralomra jutni hivatott értelem és emberiség diadalának, /157/ a polgárosodó értékrendnek.

E gondolatok leghivebb illusztrálására álljon itt néhány sor a Szentjóni Szabó Lászlóhoz írott nevezetes költői levél "hazafiúi aggodás"-ából.

"... E nemzet, míg a haza közhasznára tekintvén
Bölcs fejedelmeinek vigan hódolva virágzott;
Visszálkodva mivé lett ott elvégre, tulajdon
Vétke miatt! s mi lehetne talán még egykor, ezernyi
Kárunkon okosodva ha már eggyezni tanulnánk,
És, az irigy szeretetlenség otromba dagályát
/Annyi veszély fertelmes okát!/ utálva kerülvén

A nagy egésznek igaz diszét mindnyájan akarnók,
S hajdani szép hírünk új érdemek által emelnők! ...

Még csak alig jöve fel valamely jeles elme hazánkban,
A közjót kereső bölcs polgár, pályamezőben
Még csak alig láttatta magát: mikor ime legottan
Hitvallása felől vetekednek, otromba nevekkel
Illetik, és mérges nyelvekkel földig alázván,
E fene képmutatók diadalmaskodva lerontják!

... Készül-e hazánknak

Temploma, vagy legalább új talpköve meg van-e vetve?

Hajh, nem léssen-e még Babilonnak tornya belőle?..." /158/

Batsányi, aki lényegében átvette a nemesi eszmekör alapján kialakult magyar műltszemléletet, a szűkkeblűnek bizonyult nemesi mozgalom kudarcai, a II. József, illetve II. Lipót halála utáni időszak zilált és ellentmondásos társadalmi, politikai viszonyai tanulságaképpen eljutott a feudális rend teljes elavultságának tudati konkluziójáig. E következtetés végkifejlettségében nagyjából az a herderi gondolat áll, mely szerint országok, népek nem vénülnek el, csak az államok és intézmények: a kor szülöttei, melyek növekednek és elhalnak. Az ember e folyamatot előmozdithatja, illetve késleltetheti, de nem állithatja meg. Ilyen szituációban pedig az állam és az uralkodó feladata -- ha meg akarják előzni a teljes feifordulás anarchiáját -- nem lehet más, mint hogy érvényesülni hagyják ezeket az erőket. /159/

E herderi nyomdok eszmei csúcspontjában "A viaskodás -- Toldalék" prognózisának naturalista historizmusa áll. Ennek az állambölcseleti munkának kezdő sorai kétséget kizáróan elárulják a szerző naturalista orientációját. A Johannes von Müllertől idézett gondolatok jegyében ugyanis a társadalom világtörténetét a világmindenség történetének mintájára tárgyalja, a társadalomtörténeti valóság kategóriáit a természet kategóriáinak analógiájára építi fel Batsányi, míg a társadalmi fejlődés fogalmát a természettörténeti fejlődés fogalmairól másolja le. /160/

E természettudományos orientáció herderi fonala azt eredményezi, hogy a német gondolkodó történetfilozófiájának szerves részévé lesz az oksági magyarázat kategóriája. A Toldalék szintén okok és okozatok determinált láncolatának *tekinti* a történelmi fejlődést, "olyan mozgásfolyamatnak, amelyben kizárólag a fejlődés belső, immanens -- a külső célok által történő meghatározottság mindenféle válfaját kizáró -- erői hatnak." /161/

Persze Batsányi még azzal, hogy az okság elvét felvette, pontosabban bevette eszmefuttatásának fegyvertárába, rendkívül messze van attól, hogy megértse és valamennyire is integrálja azt a specifikus formát, amely a történelmi -- a társadalom szociális valóságának fejlődésében megvalósuló -- kauzalitás sajátja. A társadalmi valóság specifikus lényegét épp ezért nem tudja megmagyarázni. Így a Toldalék gondolatmenetének ezen a pontján szükségképpen megjelenik egy-

fajta deista jellegű istenhit. /162/

A Toldalék Dalberghez hasonló herderiánus "talpigazságainak" történetietlenségét, tárgyi és módszertani csődjét /163/ leginkább Engels gondolatait idézve világíthatjuk meg. "Azok a feltételek, melyek között az emberek termelnek és cserélnek, országról országra, és mindegyik országban nemzedékről nemzedékre változnak -- olvashatjuk az Anti - Dühringben. ... A vadember ijától és nyilától, kőkésztől és csak kivételesen előforduló csereforgalmától roppant nagy a távolság az ezerlőerős gőzgépig, a mechanikai szövőszékig, a vasutakig és az Angol Bankig. A tűzföldiek nem jutnak el a tömegtermelésig és a világkereskedelemig, éppoly kevésbé, mint a váltónyargalásig vagy egy tőzsdekrachig. Aki a Tűzföld politikai gazdaságtanát a mai Angliával egyazon törvények alá akarná foglalni, szemcstelláthatólag semmi egyebet nem hozna ezzel napvilágra, csak a legbanálisabb közhelyet." A történelem "folyton változó anyagot tárgyal; mindenekelőtt a termelés és csere minden egyes fejlődésfokának különös törvényeit vizsgálja és csak e vizsgálat befejeztével állíthatja fel a kevészámú, termelésre és cserére egyáltalában érvényes, egészen általános törvényt. ..." /164/

A herderi történelemfelfogás fő vonásait, "A franciaországi változásokra" és egyéb forradalmi hangulatú verseit ismerve természetesen felvetődik a kérdés: hogyan értelmezzük Bat-sányi forradalmiságát.

A franciaországi változásokra című vers kapcsán a kritikai

kiadás a ki nem mondható és időszerűtlen történelmi igazságok eredőjében minden bizonnyal republikánus forradalmár nézeteket valló költőre utal. /165/

"Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas - igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kóri,
Hiv jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!" /166/

E nyolcsoros kis költemény korántsem mentes az értelmezés nehézségétől. Az ember, tudva a szerző interpretációjáról, első pillanatban szinte "készpénzként" hajlamos elfogadni azt. Így a vers "... a kényurak ellen szól; az emberiség azon ellenségei ellen, akik játékszernek, semminek tartják alattvalóik életét és nyomorúságát." /167/ De ne feledjük: egyrészt a nádorhoz írott kérvény értelemszerűen törekszik a vers élének tompítására, másrészt pedig a herderi reformizmus és a wíelandi alkotmányos monarchia 1792 táján beépülő eszmeköre alapos hangsúlyeltolódást eredményezett Batsányi világképének egészében.

A költemény 1789 Magyarországnak indulatairól szól. A nemesi nemzet, a rendi különállás jogait kéri számon II. Józseftől. Ám kategorikusan ne zárjuk ki azt a finomítási lehető-

séget, hogy az 1789-es franciaországi változások nyári és őszi eseménysorain medítáló Batsányi /168/ -- az 1784-es erdélyi parasztfelkelés viszonylag friss élményének nem is túlzottan merész képzettársítási párhuzamában -- minden bizonnyal kíváncsi szorongással regisztrálta a plebejusi, paraszti tömegek történelemformálását.

A magyarországi polgári haladás esélyeit latolgató Batsányi mindvégig élénk érdeklődéssel követte a franciaországi eseményeket. Haladó nézeteket valló kortársaihoz hasonlóan felismerte e változások / la révolution = változás ; v.ö. pl. la révolution des saisons = az évszakok váltakozása ; illetve la Révolution française = a nagy francia forradalom / korszakos, világméretű jelentőségét, hangsúlyozván, hogy "... az ami Párizsban történik és történt, természetesen feszült érdeklődést kelt, és kell is hogy keltsen mindenütt a földkerekségen, s az emberek lelkében nem keltett, és különösen a jövőben sem fog kelteni kisebb forradalmat ... mint maga a keresztény vallás alapítása. " /169/ Mily magasra kvalifikált egyenlőségjel ez a kereszténység és a nagy francia forradalom történeti perspektívájának értékrendjei között!

A forradalmi Párizs tetteit a herderi reformizmus mérlegére tette Batsányi. Egy pillanatra sem meglepő, hogy az evolucionista platformon álló magyar gondolkodó előtt nem a "királygyilkosok" robespierre-i távlata vált irányadóvá. Meggyőződése szerint -- e belátása helyességét sajátos kelet -

közép-európai szemüvege, a soknemzetiségű Kárpát - medence tudata kiváltképp felerősítette -- "... nevetséges bolond vagy cégéres álmodozó lenne az, aki Magyarországon a dolgok ugyanilyen felforgatását kívánná, s megvalósulva látni a karná. Hisz aligha lenne boldogtalanabb ország a földön, aligha lehetne rettenetesebb káoszt elképzelni, mint ha a magyar monarchiában forradalom törne ki! itt, ahol annyira eltérnek egymástól a népcsoportok, annyira különböznek nyelvükben, vallásukban, nevelésükben, és az ezekkel együtt magukba szivott gyűlölködő előítéletek és érzületek által, ahol annyi eltérő, alig egyesíthető szándék és érdek oly erősen keresztezi egymást ... Mennyi baj következne ebből ..."/170/

Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc tragikus nemzeti - nemzetiségi konfliktusának ismeretében Batsányi e diagnózisa sajnos tökéletesnek bizonyult. Nemzeti - nemzetiségi összefüggésben ugyanakkor azt is jelzik ezek a toleranciát mindenképpen igénylő sorok, hogy írója -- nyilván a herderi koncepció nemzeteszelméjének végső tisztázataként -- felmérte egy nacionalista jellegű erőszak veszélyeit, és korábbi nézeteit módosítva, a nemzeti-nemzetiségi "türedelem" gyakorlatát tekintette járható útnak, ami persze nem jelentette a magyar nacionalista igények feladását. Politikai nézeteinek ^efőlődése viszont ilyen szempontból is vitathatatlan.

A forradalmi erőszak szülte anarchia elvetése mellett bátran és kertilés nélkül kimondja, hogy "szerencsétlenek azok

az uralkodók, szerencsétlenek azok a miniszterek, akik a természetnek és az emberi dolgoknak egymást kölcsönösen visszahuzó, de előre is hajtó minémüségét által nem látva, s meg nem értve az okoknak az okozatokkal, s ezeknek amazokkal való kölcsönös összefüggését, hatását és visszahatását: a vélemények végzetszerű árját gyöngé és vakmerő kézzel inkább szeretnék és akarnák visszafelé terelni, mint megfelelő csatornákon és korlátokon belül levezetni." /171/ Világos, hogy a csak visszafelé tekintő reakciós politika következtében előbb-utóbb "... elmúlhatatlan a mi hazánkban is a revolúció, még pedig révolution à la Hora és Gloska fog lenni. De mit gondolnak ezzel ..." /172/ Ime a magyar jakobinus mozgalomhoz vezető út első impulzusai!

Batsányi ideája a "lassú forradalom" /lentam revolutionem/, az evolúció. /173/ A Moniteur információi alapján kikristályosított véleménye szerint a francia események általa anarchikusnak ítélt túlkapásai mögött "mint valami színházban, látni lehet, mily szörnyű viharok között kell hanykolódnia az állam hajójának, ha -- míg kormányosai alusznak -- váratlanul forgószél ragadja meg, s az emberi szenvedélyek erőszakos hullámainak játékvá lesz; látni mekkora és mily szörnyű veszélyekkel kell megküzdeniük az emberek annyi millióinak és mennyi időig! -- ha az államgépezet gondatlanság vagy a vezetők járatlansága, esetleg rosszakarata folytán, kifordul sarkaiból." /174/

Batsányi mind a forradalom túlkapásai okozta anarchiát,

mind a reakció természetellenes, visszahúzó, fejlődést gátló gyakorlatát elvetette. Sőt, ok okozati összefüggésben épp a természetes evolúciót gátló reakció következménye a forradalmi káosz anarchiája. Evolucionista fejlődéskoncepciójának szellemében ezért kell "okos, a korszaknak és a nép jellemének megfelelő eszközökkel megelőzni a bajt. /Értsd: a forradalmi erőszakot, összevisszaságot/. Lassan kell ugyan és biztosan, mint a természet, előrehaladni, és az emberek lelkiületét előkészíteni. Az értelmet kell felvilágosítani, az ésszt meggyőzni, hogy az akaratot vezetni lehessen. Ezt nem lehet másképpen elérni, csak az ész és jószándék általános elveinek megfelelő és a társadalom célját szolgáló nevelés által és sok jó fejjel és szívvvel megáldott férfiu együttműködése által. Boldog az az állam ahol ez történik és dicső a kormányzat, amely az ilyen férfiakat megvédelmezi. Ahol az emberek az államhoz való kapcsolataikat, a társadalmi lét előnyeit felismerték, és az ezekből származó kölcsönös kötelezettségeikről világos fogalmat alkottak -- ahol szabadon hozott, s az általános jólétet biztosító törvények uralkodnak; ott nem kell semmiféle felfordulástól félni, ott egyesek hangja nem kelthet általános elégtelenséget, és nem zavarhatja meg a nyugalmat." /175/

A viaskodás -- Toldalék írója ugyanezen gondolatokat éli át, ugyanezen eszmék beteljesülését álmodja még egyszer végig. Programja a napóleoni Európa - koncepció reményének békés úton végbemenő minőségi változásába vetett hit, megva-

lósulása. A polgárosult Európa eljövendő arculatát villantja fel. Reformjai a korabeli magyarországi, illetve kelet - közép - európai társadalmi, politikai viszonyokhoz mérve a szó marxista értelmében forradalmi gondolatok, hisz a feudális rendet eltörlő polgárosodás minőségi átalakulását, lényegét tekintve a tőkés formáció megvalósítását célozzák. Naivitását Kelet - Közép - Európa elmaradott gazdasági, társadalmi, politikai viszonyai nemcsak magyarázzák, hanem mentik is. Reformizmusa tulajdonképpen a francia mintához vezető út anarchikus tévelygéseit akarja elkerülni.

Ebben az összefüggésben, logikai sorban lesz Napóleon a forradalom nagy művének méltó bevégezője és konszolidálója, a természet követelményének megfelelő evolucionizmus megtestesítője, aki érezve a törvények, a kor követelményét, kezébe vette a kormány gyeplőjét, majd a forradalmi Franciaország államát a "demokratikus anarchia és a királypárt szörnyű zátonyai között ... bevezette a szabadság, egyetértés és boldog dicsőség kikötőjébe." /176/

UTÓSZÓ

Batsányi János a XVIII. század végének Magyarországon azon kevesek közé tartozott, akik a francia felvilágosodás alapvető tanait elsajátítva mind következetesebben törekedtek az elavult feudális rend felszámolására. /177/ Értelmi-ségi lévén, kezdetben a felvilágosult nemesi reformizmus programjától várta az általa kitűzött polgári eszmék gyakorlati megvalósításának elindítását. Tette ezt annál inkább, mert szinte családtagként élt együtt az Orczyakkal, a II. József ellen kibontakozó magyar nemesi mozgalom jellegzetes hangadóinak egyikével. /178/

Az első önálló magyar nyelvű folyóirat szerkesztője, az ifjú író az emberi jogok kiteljesedésének közeli diadalában, a felvilágosodás fényénél uralomra jutó értelemben reménykedett. A felvilágosult nemesi reform-elképzelések gyakorlati távlatai azonban tiszavirág életűnek bizonyultak. Az 1790/91-es országgyűlés eseményei visszavonhatatlanul igazolták: ez a nemesség önként, pusztán korszellem igényelte emberbaráti megfontolásokból egyhamar nem fog feudális előjogairól lemondani. /179/

Fokozatosan döbönt rá arra, hogy a nemesség zöme többnyire saját érdekeit nézi, s nem sokat törődik a polgári fejlődéssel. A rendek nagyhangú kijelentései mögött nem volt kellő elszántság, bölcsességük kezdete és vége kimerült a Corpus Juris és Werbőczy Hármaskönyvének ismeretében.

Ezen felismerések, lassan kikristályosodó tapasztalatok hatására közeledett Batsányi a néhai jozefin reformgondolatok eszmeköréhez, természetesen a nemzeti lét fenntartásának szigorú megkötésével. Figyeleme az új uralkodó személye és politikája felé fordult. II. Lipót célkitűzéseinek kortársi megítélésével bizott II. József utódában. "Bölcs, jóságos emberbarát, áldozatos tevékenységű, közszeretben és köztiszteltben álló" királynak tartotta. /180/ A nemzeti és polgári reformok kibontóját látta benne. Az országgyűlés rendszeres bizottságainak eredményeit illetően azonban kétségek gyötörték.

"Állnak-e még főbb oszlopaink? ó állnak-e bölcsőbb
Szándékú jeles embereink? Ott vagynak-e népünk
Megbizotti, kiket már harmadik éve kirendelt?
Mint igyekeznek azon felséges arányra? miképpen
Eggyeznek? ...

Jaj! félek, félek, nehogy építőivel együtt
Ránk dőlven, bennünket örök mélységbe temessen ..." /181/

Aggodalma nem volt alaptalan! Igaz, a francia események rohanó árja kihatásában sehol nem kedvezett a monarchikus reformtörekvéseknek, ám a Lipót halálát követő I. Ferenc féle kabineti abszolutizmusnak minden haladó változtatás elől történő elzárkozása reakciósságában egyedül álló jelenség volt. Ez a későbbiekben is a progresszív kísérletek egyik legfontosabb akadályának bizonyult. /182/

Ennek leküzdésére két lehetőség adatott meg Batsányinak.
De a magyar jakobinus mozgalom, majd a napóleoni felszabadítás

iránt táplált elvárások Kelet - Közép - Európa valóságában keresztülvihetetlennek bizonyultak.

A politikai kudarcok után többé nem tudott nem is tudhatott megszólalni. "A viaskodás -- Toldalék" írója. Ez magyarázza a linzi száműzött némaságát, mely " ugyanolyan mély és jellemző, mint a lázas teremtés kiapadhatatlan buzgása. ... A történelem s vele a valóság, amiben a költő nyelven át, tájon át, tudaton, kedélyen át élt, felszabadít -- de ől is! Batsányi elesett Waterloonál, vagy legalábbis eleshetett volna ... Így, megmaradva: egy teljesség bomlott szét, s egy hontalan ember kidalolatlan harmincöt éve az emlék. Szótalanná morzsolódott. ..." /183/

J E G Y Z E T E K

1. VOLGIN, V. P.: A társadalmi eszme fejlődése Franciaországban a XVIII. században, Bp. 1967. 9-10.1.
2. KOSÁRY Domokos: Felvilágosult abszolútizmus -- felvilágosult rendiség, Történelmi Szemle, 1976/4.sz. 675-679.1.
3. RÉVAI József: Kölcsey Ferenc. /Marxizmus, népiesség, magyarság/, Bp. 1949. 10-11. 1.
4. GYÓRY János /szerk./: A francia Enciklopédia. Szemelvények, Bp. 1962. 121. 1. ; SOBOUL, A.: A francia forradalom története /1789-1799/, Bp. 1974. 137-140. 1.
5. V.ö.: LENIN, V. I.: Melyik örökségről mondunk le? in: LENIN ÖSSZES MŰVEI II. Bp. 1963. 486. 1.
6. LEVÉL, EGY RÉGI VÁRBÓL, in: BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI, továbbiakban BJÖM.I. Bp. 1953. 57. 1.
7. KOVÁCS Győző: Batsányi útja a jakobinus mozgalomig, Magyar Tudomány, 1963/10.sz. 672. 1.
8. IRÁSOK A MAGYAR NYELVRŐL ÉS IRODALOMRÓL, in: BJÖM. II. Bp. 1960. 611. 1. , illetve KÓKAY György /szerk./: A magyar sajtó története I. 1705-1848, továbbiakban Sajtótörténet I. Bp. 1979. 211-212. 1.
9. KOSÁRY D.: i.m. 675 - 677. 1.
10. BENDA Kálmán: A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései, MTA II. OK. 1973/1-2.sz. 117. 1.
11. V.ö.: VÖRÖS Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon, Valóság, 1975. 10. sz. 19. 1.

12. TUDÓSITTÁS A' MAGYAR MUSEUMRÓL. Kassán, Sz. Mihály'Hav. 21. napj. 1791. in: BJÖM. Bp. 1960. 255. 1.

13. Az első három ismerv egyezik a Sztálin-féle definíció megfelelő elemeivel. Bővebb értékelését lásd KOVÁCS Endre: A nemzet fogalmáról, in.: KOVÁCS Endre: Szemben a történelemmel, Bp. 1977. 15. 1.

14. SZÜCS Jenő: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. in: SZÜCS Jenő: Nemzet és történelem, Bp. 1974. 25-26. ; 30-31. 1.

15. BENDA Kálmán /s.a.r./: A magyar jakobinus mozgalom iratai I. Bp. 1957. XII. 1., illetve uő.: A magyar jakobinus mozgalom története, in: BENDA Kálmán: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből, továbbiakban tanulmányok, Bp. 1978. 106. 1.

16. TEKINTETES NEMES ABAUJ VÁRMEGYE ÖRÖMÜNNEPÉRE, in: BJÖM.I. Bp. 1953. 26-28.1. Orczy Lőrinc fiát, Orczy Lászlót, a II. József halála után kifutó nemesi mozgalom egyik jelentős alakját, a koronát őrző bandériumok fővezérét dicsőíti ez az óda. Batsányit közvetlen egzisztenciális szálak fűzték az Orczy családhoz, hisz az idős Orczy Lőrinc báró mecénása volt. Segítsége nélkül nehezen jelent volna meg első könyve, A ' magyaroknak vitézsége. ... Amikor a költő 1787-ben Pestről Kassára tette át működési székhelyét, itt nyert kancellista állását szintén Orczy Lőrinc megleghangú ajánló sorainak köszönhető. Erre bővebben lásd SZINNYEI Ferenc: Bacsányi János, Bp. 1904. 8-15. 1. ; BJÖM.I. Bp. 1953. 310-311. 1.

17. BJÖM.I. Bp. 1953. 312. 1.
18. Uo. 288. 1.
19. BÉ-VEZETÉS. Kassán, Pünköszt' Hav. I^{ső} napj. 1788. in: BJÖM.II. Bp. 1960. 93. 1.
20. Uo. 97. 1.
21. Gróf Forgách Miklós a II. József ellenében szerveződő nemesi ellenállás elismert vezére volt. A császári összeírás végrehajtásával szembeszegülő nyitrai főispán -- rövidesen megfosztották ettől a méltóságtól -- 1787-ben Patriotische Vorstellung an den Monarchen címen megjelent névtelen röpiratában élesen támadta a jozefin rendszert. 1790-ben visszanyerte főispáni székét, sőt nem minden esély nélkül kacsingatott a nádori tisztség felé. Lásd MARCZALI Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés I. Bp. 1907. 126-127. 1. ; SASHEGYI Oszkár: II. József sajtópolitikája, Századok, 1958. 114. 1.
22. V.ö.: "... De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal: ..."
/ZRINYI Miklós: Szigeti veszedelem. Berekesztés. Bp. 1967. /
23. NAGY-MÉLTÓSÁGU GRÓF FORGÁTS MIKLÓS URHOZ. Budára, Sz. János' hav. 20-dik napj. 1790. in: BJÖM.II. Bp. 1960. 201.1.
24. TUDÓSITTÁS A' MAGYAR MUSEUMRÓL. ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 259-261. 1.
25. Uo. 259. 1.
26. VOLGIN, V. P.: i.m. 32. 1.
27. TUDÓSITTÁS A' MAGYAR MUSEUMRÓL. ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 260. 1.

28. Uo. 261. 1.
29. Uo. 261-262. 1.
30. MÉREI Gyula /főszerk./ -- VÖRÖS Károly /szerk./: Magyarország története 1790-1848 I. Bp. 1980. Továbbiakban Magyarország története 5/1. 77. 1.
31. NAGY-MÉLTÓSÁGU GRÓF FORGÁTS MIKLÓS URHOZ. ... in: BJÖM.II. Bp. 1960. 202. 1.
32. A kérdésről bővebben ARATÓ Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig, Bp. 1975. 11-13. 1.
33. A ' VÉDELMEZETT MAGYAR NYELV. in: BJÖM.II. Bp.1960. 205. 1. A gondolatot egyébként Báróczy Sándortól idézi Bat-sányi.
34. Uo. 210. 1.
35. Uo. 206. 1. Szintén Báróczytól idézve.
36. NAGY-MÉLTÓSÁGU GRÓF FORGÁTS MIKLÓS URHOZ. ... in: BJÖM.II. Bp. 1960. 203. 1.
37. ARATÓ Endre: i.m. 14. 1.
38. NIEDERHAUSER Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában, Bp. 1977. 132-140. 1. ; Ifj. BARTA János: A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit, Bp. 1978. 67-74. 1.
39. KOSÁRY D.: i.m. 682. 1.
40. A probléma rövid felvázolását lásd KOSÁRY D.: i.m. 680-684. 1. ; BENDA Kálmán: A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg - monarchiában, in: BENDA K.: Tanulmányok, Bp. 1978. 232-238. 1.

41. " Az a forradalom, melyet az alkotmányozó gyűlés csinált, csekélység volt ahhoz képest, melyet III. József végbevinni törekedett. ..." Irja SOREL, Albert: Európa és a francia forradalom, Bp. 1888. 158. l.

42. LEFEBVRE Georges: Le despotisme éclairé, Annales historiques de la Révolution française, 1949. 97-115. l.

43. TOUCHARD, Jean: Histoire des idées politiques II. Paris, 1959. 417. l.

44. " Ama Király, ki ma koronákon sétál,

Holnap porban fekszik Jobbágya poránál. ..." Virágnak Batsányi című költői levélből, in: BJÖM.I. Bp. 1953. 321. l. Ugyanezen gondolatokat ismétli meg GR. ID. RÁDAY GEDEON TÁRSUNK HALÁLÁRA, 1792-ben keletkezett írásában. In: BJÖM. II. Bp. 1960. 213. l.

45. Idézi SOREL, A.: i.m. 157. l.

46. Herder Batsányira gyakorolt hatására vonatkozóan lásd THIENEMANN Tivadar: Herder és Batsányi, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1914. 146-148. l. ; PUKÁNSZKY Béla: Herder hazánkban I. Herder és a népies irány, Bp. 1918. Német Philológiai Dolgozatok 23. ; uő: Herder intelme a magyarsághoz, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1921. 35-39. ; 83-90. l. ; DÜMMERTH Dezső: Herder jóslata és forrásai, Filológiai Közlöny, 1963. 181-183. l. ; KOVÁCS Győző: Batsányi és Herder, Filológiai Közlöny, 1970. 177-186. l. ; NÉMEDI Lajos: Die Geschichte der deutschen Literatur im. 18. Jahrhundert, Bp. 1976. 325.l. ; VALJAVEC, Fritz: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa, München, 1958. 223. l.

47. HERDER, J.G.: Briefe zu Beförderung der Humanität I. Berlin -- Weimar, 1971. 61. 1.
48. Lásd pl. HERDER, J.G.: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások, Bp. 1978. 403-406. 1.
49. Uo. 211. 1.
50. DROZ, Jacques: L' Allemagne et la Révolution française, Paris, 1949. 338. 1.
51. BARÁTSÁGOS LEVÉL. Buda, Kar. hav. 1786. in: BJÖM. II. Bp. 1960. 89. 1.
52. HERDER, J.G.: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit II. Berlin -- Weimar, 1965. 272. 1.
53. V.ö. ARATÓ Endre: A magyar nacionalizmus kettős articulata a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában /1790-1849/. In: A magyar nacionalizmus kialakulása és története, Bp. 1964. 79-85. 1.
54. NAGY-MÉLTÓSÁGU GRÓF FORGÁTS MIKLÓS URHOZ. ... In: BJÖM.II. Bp. 1960. 203. 1.
55. A reformok friss, áttekintő értékelését lásd Ifj. BARTA János: i.m. 75-99. 1.
56. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ. Kassa, 1793. ápr. 15. In: BJÖM.II. Bp. 1960. 546. 1.
57. II. József és II. Lipót politikája azonos tőről, a felvilágosult despotizmusról sarjadt. Lipót magyarországi politikájának értékelésére lásd Magyarország története 5/1. 53-69. 1.
58. Sajtótörténet I. Bp. 1979. 215-218. 1.

59. A Magyar Museum szerkesztőjét forradalmi hangvételi izgató verseiért Péchy József főszolgabíró jelentette fel 1792. decemberében Sáros megye Eperjesen tartott közgyűlésén. A Magyar Museum és a Batsányi ellen megindított hajszára vonatkozóan bővebben lásd BJÖM.II. Bp. 1960. 541-542. l. ; Sajtótörténet I. Bp. 1979. 215-218. l. Ám 1793-ban még Abaúj szabadkőműves hivatalnoki karának és a Helytartótanács szabadkőműveseinek befolyása elég erős volt. Batsányit felmentették. V.ö. ABAFI Lajos: A szabadkőművesség Magyarországon, Bp. 1900. 205. ; 208. ; 343. l. A magas arisztokrácia "nyomása" alatt álló új uralkodó, I. Ferenc, kinek reakciós, minden változtatás lehetőségétől rettegő apparátusa hű szövetségesre lelt a francia forradalomtól sokkot kapó, rendi kiváltságait görcsös merevséggel védő megyei nemességben, alig egy év múlva, a Martinovics-perben lesújtott Batsányira. SZINNYEI Ferenc: i.m. 81-88. l. ; HORÁNSZKY Lajos: Bacsányi János és kora, Bp. 1907. 87-99. l. ; BJÖM.II. Bp. 1960. 551-555. l.

60. MENTŐÍRÁS A NÁDORHOZ. Kassa, 1793. ápr. 15. in: BJÖM.II. Bp. 1960. 543. l.

61. "... II. J Ó S E F , mostan országgló bölts Fejedelmünk ... fel-szabadította az Igazságnak nyelvét, hogy szavát a' királyi székiig emelhesse. Szabadságot adott kinek-kinek, tulajdon maga' szemeivel látni, eszének a' természettől nyert világánál okoskodni, józan okait más ember-társaival nyilván közölni, viszontag azoknak elmélkedéseit hallani, és olvasni; sőt, tapasztalván, melly ritkán jelenhet-meg az igazság az ő tulajdon képében, és tellyes nivoltában a' Trónus előtt, önnön

maga' Felséges Személyét-is Krízis alá botsátotta. ..." /BES-
SENYEI GYÖRGYRŐL, ÉS ANNAK MUNKÁJIRÓL. In: BJÖM.II. Bp. 1960.
140. 1. v.ö. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ. ... Uo. 545-546. 1./

62. V.ö. KÓKAY György: A magyar hirlap-és folyóiratiroda-
lom kezdetei /1780-1795/, Bp. 1970. 42-67. 1. , illetve Saj-
tótörténet I. Bp. 1979. 168-181. 1.

63. LEROUX, Robert: La théorie du despotisme éclairé chez
Karl Theodor Dalberg, Strasbourg, 1932. 29-35. 1.

64. KÓKAY György: i.m. 50. 1. ; Sajtótörténet I. Bp. 1979.
172. 1.

65. KÓKAY Gy.: i.m. 45. 1.

66. MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN, Buda, 1795. ápr.28.
in: BJÖM.II. Bp. 1960. 573. 1.

67. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ. ... in: uo. 544. ; 550. 1.

68. "Aki állandóan egy országban él, de nem részesül jo-
gaiban és szabadságaiban ... nem polgára annak a társadalom-
nak ..." olvashatjuk az Enciklopédia állampolgár címszava
alatt. / GYÖRY János /szerk./: i.m. 151. 1. / V.ö. "Természe-
tesen,miután már előzőleg elvettek tőlem mindent, amit az
ember javainak szoktak nevezni: a biztonságot, tisztséget,
szabadságot, s már csak ez a puszta és mulandó életem maradt..."
/ MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN, ... in: BJÖM.II. Bp. 1960.
556. 1. /

69. VOLTAIRE, F.M.: Lettres philosophiques I. Paris, 1937.
89. 1.

MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ. ...

70. TOUCHARD, J.: i.m. 397-398. 1.

71. MONTESQUIEU: A törvények szelleméről I. Bp. 1962.
312-325. 1.

72. ELEGYES DOLGOK, in: BJÖM.II. Bp. 1960. 242-243. 1.

73. RAYNAL, G. T.: Histoire philosophique et politique des
établissements et du commerce des Européens dans les Deux -
Indes, Neuchatel & Geneve, 1783. Liv. XIX, chap. II. t. IX,
68-80. 1.

74. Wieland hatását már a Magyar Museum -- Deutsches Museum
folyóiratok névválasztásának párhuzamában felfedezhetjük.
Batsányi írja a Magyar Museum BÉ - VEZETÉS-ében, hogy "a Német
Litteratura egy ilyen Gyűjtemény által jött leg-inkább vi-
rágzásba, úgy-mint a' Bremische Beiträge által! ... A' leg -
újabb ilyen-nemű munkák: der deutsche Merkur, melyet Wieland
ad-ki. Kezdődött 1773ban, és most-is folytatódik. Deutsches
Museum, mely leg-először 1776ban jött-ki, 's hasonló-képpen
most-is folytatódik. ..." / BÉ - VEZETÉS, BJÖM.II. Bp. 1960.
100. 1. V.ö. Sajtótörténet I. Bp. 1979. 211. 1. /

75. BESZÉLLGETÉS, in: BJÖM.II.Bp. 1960. 214-239. 1. V.ö.
JÁSZAI Rezső: A francia forradalom történetirása hazánkban,
Szeged, 1896. 33-34. 1.

76. " ... Akármеддиг tartson bár a' gyermekiségnek ...
ezen idő szakasza, valahára el kell annak az időnek jőni,
mellyben az emberek nem hagynak többé magokkal mint gyerme-
kekkel úgy bánni, nem akarnak többé tsalattatni ..." / BE-
SZÉLLGETÉS, in: BJÖM.II. Bp. 1960. 236. 1./ A német felvilá-
gosodás eszmekörének hatása e ponton jól érzékeltethető. Kant

például azt írja, hogy " a felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából! Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék ...

Sapere aude! merj a magad értelmére támaszkodni!" / KANT, Immanuel: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás. In: KANT, I.: A vallás a pusztaság határain belül és más írások, Bp. 1980. 77. l. / V.ö. Ifj. BARTA J.: i.m. 74. l.

77. DROZ, J.: i.m. 322-324. l.

78. BESZÉLGETÉS, in: BJÖM. II. Bp. 1960. 238-239. l.

79. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE ARANKA GYÖRGYHÖZ. Kassán, Bold. Assz. hava 6-dik napján, 1791. In: TOLDY Ferenc /kiad./? Bacsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben, Pest, 1865. Továbbiakban Toldy kiad. 240. l.

80. BJÖM. I. Bp. 1953. 330. l.

81. Magyarország története 5/1. 115. l.

82. Uo. 162. l.

83. SZABÓ Ervin: A magyar jakobinusok, in: LITVÁN György /s.a.r./: Szabó Ervin történeti írásai, Bp. 1979. 43. l.

84. V.ö. SZINNYEI Ferenc: i.m. 81-103. l. ; HORÁNSZKY Lajos: i.m. 113-166. l. ; VAJDA Ilona: Batsányi János és Baumberg Gabriella I. 1799-1809. Bp. 1938. ; ROUY - CHANEL Katalin: Johannes von Müller magyar barátai, Bp. 1941. 6. l.

85. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE KAZINCZY FERENCHEZ. Bécs, 1802. jun. 16. in: Toldy kiad. 262. l.

86. A Der Kampf-ra vonatkozó alapirodalom. ZSINDELY Endre: Egy értékes hungarica: Batsányi János 1810-es mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban, Magyar Könyv-

szemle, 1964. 1. sz. 62-65. 1. ; KERESZTURY Dezső: Batsányi egy elveszett műve nyomában, A könyv, 1964. 3. sz. 74-77.1. ZSINDELY Endre: Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez, ItK, 1964. 1-2. sz. 65 - 81. ; 216 - 229. 1. BJÖM. IV. Bp. 1967. 140-169. 1. ; TARNAI Andor: Batsányi Der Kampf-ja /Szauder József és Benda Kálmán hozzászólásával/, ItK, 1967. 3. sz. 265-274. 1. ; SZAUDER József: Génusz és Torzó / Batsányi Der Kampf - jához / In: SZAUDER József: Az este és Az álom, Bp. 1970. 297 - 307. 1. ; KERESZTURY Dezső: Napóleon mint "Felszabadító" -- magyar szemmel, Helikon, 1976. 2-3. sz. 219-225. 1. ; Magyarország története 5/1. 460.1.

87. BJÖM. IV. Bp. 1967. 142-153. 1. 159-160. 1.

88. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE JOHANN GEORG MÜLLERHEZ. Paris, den 20. May 1810. In: BJÖM. IV. Bp. 1967. 184. 1.

89. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE JOHANN GEORG MÜLLERHEZ. Paris, den 21. Decembris 1809. In: BJÖM. IV. Bp. 1967. 175-176. 1.

90. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 135-136. 1.

91. Uo. 106. 1. A Toldalék 1. számú jegyzetének idézete közvetlen folytatása annak a raynali gondolatnak, melyet Batsányi már 1792-ben hosszasan boncolgatott az ELEGYES DOLGOK - ban. "Az Igazságnak felséges képe, úgy mond Raynál, mindenkor előttem vólt. Oh szentésges Igazság! Te valál egyedül, a' kit tiszteltem. Hogyha lesznek még munkámnak OLVASÓJI a' jövőendő százakban; tehát azt akarom: hogy látván, mennyira ki-fejtettem én magamat minden pártos indulatokból és elő-ítéletekből, ne tudgyák a' tartományt, mellyben születtem; ne tudgyák, mi-némű Igazgatás alatt éltem, millyen hivatalo-

kat viseltem, mitsoda hitet vallottam: azt akarom, hogy mindnyájan polgár társoknak, baráttyoknak tartsanak." In : BJÖM. II. Bp. 1960. 242-243. 1. ; RAYNAL, G.T.: i.m. Introduction, 3. 1. V.ö. SAGNAC, Philippe: La fine de l' Ancien Régime et la Révolution américaine /1763-1789/, Paris, 1952. 573-575. 1.

92. BJÖM. IV. Bp. 1967. 141. 1.

93. SZAUDER J.: i.m. 297-298. 1.

94. A viaskodás, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 100-101. 1.

95. V.ö. "... A végrehajtó hatalomnak az uralkodó kezében kell lenni, mert a kormányzásnak azt a részét, ahol majdnem mindig azonnali cselekvésre van szükség, egy személy jobban tudja intéüni mint több. ..." / MONTESQUIEU: A törvények szelleméről I. Bp. 1962. 319. 1. /

96. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 109. 1.

97. Uo. 109-110. 1.

98. ERNOUF, Baron: Maret, duc de Bassano, Paris, 1884. 184-192. 1. ; WERTHEIMER, Eduard: Die Verbannten des ersten Kaiserreich ... Maret, Leipzig, 1897. 277-281. 1. ; HORÁNSZKY L.: i.m. 103-109.1. 336-337. 1. ; KOSÁRY Domokos: Napóleon és Magyarország, Bp. 1977. Továbbiakban Kosáry: Napóleon ... 86-88. 1.

99. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 111. 1.

100. Uo. 119. 1.

101. Uo. 119-120. 1.

102. V.ö. "... Mint ahogy az állampolgárok legtöbbsége képes a választásra, de arra már nem alkalmas, hogy őt magát meg-

válasszák: ugyanúgy a népnek is elég tehetsége van ahhoz, hogy mások ténykedéseit számba vegye, de arra nem alkalmas, hogy maga intézze az ügyeket. ..." / MONTESQUIEU: A törvények szelleméről I. Bp. 1962. 128-129. 1. /

103. ROUSSEAU, J.J.: A Társadalmi szerződésről. In: ROUSSEAU, J.J.: Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1978. 532. 1. v.ö. MONTESQUIEU: A rómaiak nagysága és hanyatlás, Bp. 1975. 81-88. 1.

104. SOREL, A.: i.m. 16..1.

105. SIEYÈS, Emmanuel-Joseph: Mi a harmadik rend? In: VADÁSZ Sándor /szerk./: A francia forradalom dokumentumai, Bp. 1967. 24-31. 1.

106. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 125. 1.

107. TOUCHARD, J.: i.m. 470-471. 1.

108. TOLDALÉK, in: BJÖM.IV. Bp. 1967. 121. 1.

109. Uo. 126. 1.

110. V.ö. LEFEBVRE, Georges: Napóleon, Bp. 1975. 370-382.1.

111. WERTHEIMER, Ede: I. Napóleon viszonya Magyarországhoz, Budapesti Szemle, 1883. 161. 1.

112. GONDA Imre -- NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok, Bp. 1977. 158-159. 1. ; Magyarország története 5/1. 451-459. 1.

113. Magyarország története 5/1. 454. 1.

114. V.ö. pl. CASTELOT, André: Napóleon, Bp.1972. 540-568.1.

115. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 128. 1.

116. V.ö. SCHILLER, Friedrich: Don Carlos, III. felv. X. jelenet. In: Friedrich Schiller összes drámái, Bp. 1970. Fordította Vas István.

117. GONDA Imre -- NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok, Bp. 1977. 158-159. 1.

117. VAJDA GYÖRGY Mihály: Schiller, Bp.1953. 98-99. 1.

118. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 129. 1.

119. Szauder József idézett tanulmányában rámutat arra, hogy Batsányi egyik alapvető forrásul Kant örök béke tervezetét használta fel. Ennek megfelelően " ... republikanizmus az az államelv, amely a végrehajtó hatalmat a törvényhozótól elkülöníti. ..." /KANT, I.: Az örök béke tervezete, Bp. 1918. 34. 1. /

120. SOREL, A.: i.m. 139. 1.

121. " A képviseleti eszme új dolog, a hűbéri kormányzatból, ebből az igazságtalan és abszurd kormányzatból származik, amely alatt az emberfaj lealjasult és szégyenletessé vált az ember név. ..." / ROUSSEAU, J.J.: A társadalmi szerződésről, in: i.m. 560. 1. /

122. CICERO, M.T.: A kötelezettségek, in: CICERO, M.T.: Válogatott művei, Bp. 1974. 285. 1.

123. V.ö. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 121. ; 132.1.

124. SCHILLER, F.: i.m. uo.

125. SOREL, A.: i.m. 140. 1.

126. SAINT - PIERRE, Charles Irénée Castel de: AZ örök-béke tervezet rövid foglalata. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Nagy Géza, Bukarest, 1979. 41-55. 1. V.ö. pl. "...OSE davantage & donne le repos à la terre. Que l' autorité de ta méditation, que le pouvoir de tes armes force à la paix des nations inquiètes. L' univers est la patrie d' un grand 'homme: c' est le théâtre qui convient à tes talents. Deviens le bienfaiteur de tous les peuples. ..." / RAYNAL, G.T; i.m.

liv. V, chap. X, t. II. 308. l. / Illetve " ... Otez de devant mes yeux cette épée qui m' éblouit et me blesse.

Puissé-je voir Frédéric /értsd Nagy Frigyes/ le juste et le redouté ses états d' un peuple nombreux dont il soit le père! et J. J. Rousseau, l' ennemi des rois, ira mourir au pied de son trône ..." /ROUSSEAU: Au roi de Prusse. Du 30. octobre 1762. In: OEUVRES COMPLETES DE J. J. ROUSSEAU tome XV. Correspondance II. Paris, 1835. 105. l./ E néhány sorral csupán érzékeltetni szeretnénk azon illúzió folytonosságát, mely mind a felvilágosult despotizmusban, mind a napóleoni felszabadításban a polgári létet és békét teremtő uralkodó alakját fedezi fel.

127. SZAUDER J.: i.m. 297-299 . l.

128. TARNAI Andor: Batsányi Der Kampfja. /Szauder József és Benda Kálmán hozzászólásával/. ItK, 1967. 266-267. l. V.ö. uő.: Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók, It, 1972. 383-396. l.

129. KERESZTURY Dezső: Napóleon mint "Felszabadító" -- magyar szemmel, Helikon, 1976. 2-3.sz. 220. l.

130. KOSÁRY: Napóleon ... Bp. 1977. 157-161. l.

131. Batsányi az 1809-es francia győzelmek alapján a Habsburg uralom összeomlására és végső elbukására számított. 1809 novemberében a kivonuló francia csapatokkal együtt Bécsből Párizsba ment. Új szerepre készült az európai politikai irodalomban, a felvilágosult eszmék, a polgári haladás és egyúttal Napóleon európai reformjai, Európa - Konceptiója szolgálatában. / KOSÁRY: Napóleon ... Bp. 1977. 86-88. l.

Batsányi Párizsban töltött időszakáról lásd VAJDA Ilona:
Batsányi János és Baumberg Gabriella I. Bp. 1958. ; NEMES
Éva Margit: Batsányi Párizsban . Találkozás Gabriellával,
1810 -- 1811. Bp. 1942. ; PÁL Margit: Batsányi Párizsban,
1810. Bp. 1943. /

132. RATHMANN János: Előszó. Herder történetfilozófiai
gondolatairól. In: HERDER, J. G.: i.m. Bp. 1978. 26. l.

133. ENGELS, F.: A szocializmus fejlődése az utópiá-
tól a tudományig, Bp. 1975. 57. l.

134. PÁNDI Pál: " Kisértetjárás " Magyarországon I.
Bp. 1972. 17. l.

135. LUKÁCS György: Az esztétikum sajátossága I. Bp.
1965. 541-543. ; 565-567. l.

136. PÁNDI P.: i.m. 20. l.

137. ASZMUSZ, V. F.: A történelmi szükségszerűség és
szabadság problémája. Spinoza és Kant. In: ASZMUSZ, V. F.:
Marx és a polgári historizmus, Bp. 1973. 49-50. l.

138. "... Eine im schnellfortfluthenden Strom unserer
Literatur nicht zu übersehende, ja darin festzuhaltende , Er-
scheinung ist ein lyrisches Gedicht: der Kampf welches ohne
Namen des Vervassers und Herausgebers -- beide werden schwer-
lich je entdeckt werden -- bloss mit der Bezeichnung: Deutsch-
land 1810, in voriger Messe /bei Cotta, Tübingen/ ausgegeben
Worden ist. ... Der Herausgeber hat diesem Gedicht eine reif-
durchdachte Abhandlung über das Feudalwesen und das neue
europäische Staatensystem / das repräsentativ-monarchische/
angefügt. Englands Selbstsucht und die blutigen Fehlgriffe

des Kontinents werden mit gerechter Waage gewogen . Das Ganze leidet aber durchaus weder Auszug noch ausschwätzende Anzeige, es fordert nur stille Beherzigung." / BJÖM. IV. Bp. 1967. 155. 1. /

139. Ein edler Geist von Zeit und Umgebung schmerzlich berührt, flüchtet hier in sich selbst zurück, und findet Beruhigung in dem Glauben an ein Bleibendes, und in der allmählichen Umgestaltung der chaotischen Massen zur neuen Ordnung. ... Der Anhang enthält in einem Umriss von Meisterhand ein Gemälde der Vergangenheit und Gegenwart, und zeigt die Vorzüge der konstitutionellen Monarchie wohl mit etwas Ungerechtigkeit gegen das Feodalwesen. ..." / BJÖM. IV. Bp. 1967. 156. 1. /

140. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE JOHANN FRIEDRICH COTTÁHOZ. Paris, den 20. May 1810. In: BJÖM. IV. Bp. 1967. 186. 1.

141. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE BAUMBERG GABRIELLÁNAK. Paris, den 14. Oct. In: NEMES Éva Margit: i.m. 15. 1.

142. WERTHEIMER Ede: Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében II. Bp. 1892. 169. 1.

143. DROZ, J.: i.m. 303. 1.

144. "... Ez az alkotmány ... egyelőre nyilván szükséges rossznak s talán még ennél is többnek bizonyulhatna: ott ugyanis, ahol a birodalmi rendek létezésétől és energiájától egyszersmind a nép egész nemzetisége és önállósága függ." / TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 122. 1. /

145. KOSÁRY D.: Napóleon ... Bp. 1977. 102-110. 1.

146. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 108. ; 110. ;
121-122. 1. v.ö. NAPÓLEON KIÁLTVÁNYA A MAGYAROKHOZ. In:
BJÖM. II. Bp. 1960. 412. 1.

147. KAZINCZY FERENC LEVELE SZENTGYÖRGYI JÓZSEFHEZ.
Széphalom, júli. 16.d. 1811. In: Kazinczy Ferenc Levelezése IX.
köt. Közzéteszi VÁCZY János. Bp. 1899. 17. ; 535. 1. V.ö.
BJÖM. I. Bp. 1953. 518. 1. ; BJÖM. IV. Bp. 1967. 158-159.1.

148. RÉVAI József: Válogatott történelmi irások II.
Bp. 1966. 12. 1.

149. KOSÁRY D.: Napóleon ... Bp. 1977. 159. 1.

150. ANDICS Erzsébet: Metternich és Magyarország, Bp.
1975. 28. 1.

151. A kiadás címlapján a következő áll. A' Magyaroknak
vitézsege. Régiek példáival meg-világosittva. Bacsányi Já-
nos által. Pesten, Nyomtatott Trattner Betüivel, 1785.

152. V.ö. BJÖM. II. Bp. 1960. 420-434. 1.

153. A' Magyaroknak vitézsege ... in: BJÖM. II.
Bp. 1960. 12. 1.

154. Uo. 82-83. 1.

155. " ... Tsudáloed ezt a' fegyveres tántzat Barátom? ...
Ezek az attya házánál -- mert molnártól származott -- min-
dennapiak voltanak. De most ötöt nem nézzük mint molnár
fiát, hanem mint nagy Vitézt 's Hazánknak ditső bajnokát
tsudálljuk, 's azért több illyetén tselekedeteit el-hallgat-
ván, tekintsük azokat, mellyek a' viadalom után történte-
nek. ..." / Uo. 28. 1. /

156. "... Van - e magyar ember, ki meg ne indulna e mezőváros gyászos nevének hallatára? aki ne sóhajtana fel, ha ama végzetes és meggondolatlan csata emlékét fölidézi, nemzetének annyi bajára gondolva, melyek innen eredtek? Ki ne ismerné, ki ne átkozná egész lelkéből okait és értelmi szerzőit e vereségnek, amely tönkretett bennünket? amely barbár hatalom igájába döntötte hazánkat, hogy csak századok múltán, számtalan halál, mérhetetlen vérontás által szabadulhasson fel. -- Mindezt a költő tudta és érezte; és hogy a pártviszályok átkait, minthogy ebből az alkalomból szembeszökően megmutatkoztak, láttassa és megéreztesse ..." / MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 576. 1. /

157. Magyarország története 5/1. 47. 1.

158. LEVÉL, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓHOZ. In: BJÖM. I. Bp. 1953. 51. 1.

159. BJÖM. II. Bp. 1960. 521-522. 1.

160. V.ö. ASZMUSZ, V. F.: Herder történetfilozófiájának naturalista historizmusa, in: ASZMUSZ, V. F.: i.m. 30-31. 1.

161. Uo. 35. 1.

162. "... Egy átfogó pillantású és eleven érzékű férfi ... felismerte a népének tapasztalataiból, helyzetéből, és jelleméből fakadó szükségleteket,, kimondotta azokat /Isten volt benne; az igazság istene/ és a haza szentesítette az ő törvényét. ... Boldog az az ország és boldog az a nép, amely meghallja ezt az igazságot, ennek az Istennek a hangját és így tanáccsal olyan férfiak látják el, akik megértik, vagy meg kell,

hogy értsék megmentőjük jeladását," / TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 109. 1. /

163. Dalberg egyik írásában a következőkben látja saját módszerének lényegét. / Betrachtungen über das Univer-sum, 1777. Erfurt. / " ... Öszvehasonlítom a' legkülön-bözőbb Tudományoknak tagadhatatlan Talpigazságait /értsd: principium/ egymás között. A' Természet - és Erkölt - Tu-dományoknak, a' Természetfejtegetés - és Kormányozás - Tudományoknak, az Istentudományoknak és Lélektudományoknak 's a' t. talpigazságait. És felkeresem közöttök a' hasonlatosság pont-jait. ..." / Visgálódások a' mindenség felett. DALBERG Károly Theodor által német nyelven irt hatodik kiadás sze-rént. Kiadta Lánghy István. Pesten, 1828. 7. 1. /

164. ENGELS, F.: Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasi-tása. / Anti - Dühring /, in: Karl Marx és Friedrich Engels Művei 20. kötet. Bp. 1963. 145. 1.

165. BJÖM. II. Bp. 1960. 524. 1.

166. A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA, Kassán, 1789. In: BJÖM. I. Bp. 1953. 25. 1. Itt említjük, hogy a revolúció szó az ókor végének keresztény eszmevilágában az égitestek körforgását, ciklikus változását jelölte. Az újkor kezdetén ezt az asztronómiai fogalmat átvitték az összes életjelenség-re azzal a meggyőződéssel, hogy minden történés oka az égi-testek törvényes^e mozgásában keresendő. A forradalom - fo-galom politikai területre vonatkoztatott átültetése minden bizannyal az 1688/89-es angliai eseményektől, a dicsőséges forradalomtól származik. E megközelítés a XVIII. század

utolsó harmadában lezajlott amerikai s francia események értékelésében további impulzusokat kapott. Batsányi szintén a revolúció -- változás összefüggésében közelít a francia eseményekhez. Evolúció megjelöléssel -- a XVIII. század felfogásának megfelelően -- azt a gondolatot hangsúlyozza, hogy a változás egy hosszú kibontakozási sor eredménye, míg a reform az uralkodótól kiinduló fokozatos változást jelenti.

/ BURG, Peter, Kant und die Französische Revolution,

Duncker & Humbolt, Berlin, 1974. 115-120. 1. /

167. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 549. 1.

168. FRAKNÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése, Századok, 1878. 9. 1.

169. MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 571. 1.

170. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 548. 1.

171. MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 571. 1.

172. BATSÁNYI JÁNOS LEVELE ARANKA GYÖRGYHÖZ. 1793. február.hó 10. In: Toldy kiad. 252. 1.

173. MENTŐIRÁS A MARTINOVICS - PERBEN ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 344. ; 590. 1.

174. Uo. 587. 1.

175. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ ... In: BJÖM. II. Bp. 1960. 548. 1.

176. TOLDALÉK, in: BJÖM. IV. Bp. 1967. 130. 1.

177. ...

177. KOSÁRY D.: Felvilágosult abszolutizmus -- felvilágosult rendiség, Történelmi Szemle 1976/4. sz. 678. 1.

178. H. BALÁZS Éva: A reformkori nacionalizmus XVIII. századi gyökerei, Történelmi Szemle, 1960. 319-322. 1. ;
uő: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus /1763-1795/.
Bp. 1967. 8. 1. ; KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Bp. 1980. Továbbiakban Művelődés... 321-23. 1.
Kosáry kiemeli, hogy a felvilágosult rendiség programjának fő előnye a felvilágosult despótizmussal, a jozefinizmussal szemben az alkotmányos képviseleti rendszer korszerűsítési igénye volt. / KOSÁRY D.: Művelődés ... 337. 1. /

179. BENDA Kálmán: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben, in: BENDA K.: Tanulmányok, Bp. 1978. 64-85. 1. ; Magyarország története 5/1. 36- 53. 1. ; KOSÁRY D.: Művelődés... 268. 1.

180. MENTŐIRÁS A NÁDORHOZ ... in: BJÖM. II. Bp. 1960. 305. ; 547. 1.

181. LEVÉL, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓHOZ. In: BJÖM. I. Bp. 1953. 53. 1.

182. Magyarország története 5/1. 159-164. 1.

183. GAÁL Gábor: Batsányinál Linzben. In: GAÁL Gábor: Vidéki történet. Cikkek 1926-1928. Vál., bev. és jegyz. TÓTH Sándor, Bukarest, 1977. 42. ; 48. 1.

B I B L I O G R Á F I A

- A magyar nacionalizmus kialakulása és története, Bp. 1964.
- ANDICS Erzsébet: Metternich és Magyarország, Bp. 1975.
- ANGYAL Dávid: Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben. Szakaszok Magyarország újabb történetéből, Bp. 1928.
- ARATÓ Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig, Bp. 1975.
- ASZMUSZ, V.F.: Marx és a polgári historizmus, Bp. 1973.
- H. BALÁZS Éva: A reformkori nacionalizmus XVIII. századi gyökerei, Történelmi Szemle, 1960. 319-322. 1.
- H. BALÁZS Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763-1795. Bp. 1967.
- BALLAGI Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig Bp. 1888.
- BARTA János /ifj./: A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit, Bp. 1978.
- BAYER Ferenc: Bacsányi János, Soprony, Reichard & Litfass, 1878.
- BENDA Kálmán: A jozefinizmus útja és megdicsőülése, Világosság, 1966. 353-355. 1.
- BENDA Kálmán: A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései, MTA II. OK. 1973/1-2.sz. 113-122. 1.
- BENDA Kálmán /s.a.r./: A magyar jakobinusok iratai I-III. Bp. 1952-1957.
- BENDA Kálmán /szerk. és bev./: A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók, Bp. 1957.
- BENDA Kálmán: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből, Bp. 1978.

- BENE, Eduard:/szerk./: Les Lumières en Europe centrale et en Europe orientale, Bp. 1971.
- BIRÓ Ferenc: Voltaire és Rousseau a felvilágosodás kori magyar irodalomban, Magyar Tudomány, 1978/11. sz. 16-31. l.
- BURG, Peter: Kant und die Französische Revolution, Duncker & Humblot, Berlin, 1974.
- CASTELOT, André: Napóleon, Bp. 1972.
- CICERO, M.T.: Válogatott művei, Bp. 1974.
- CROUY-CHANEL Katalin: Johannes von Müller magyar barátai, Bp. 1941.
- Vizsgálódások a mindenség felett. DALBERG Károly Theodor által német nyelven írt 6. kiadás szerint kiadta Lánghy István, Pest, 1828.
- DOMANOVSKY Sándor: József nádor élete, Bp. 1944.
- DOMANOVSKY Sándor /kiad. és magy./: József nádor iratai I-II. Bp. 1925-1929.
- DROZ, Jacques: L' Allemagne et la Révolution française, P.U.F. Paris, 1949.
- ECHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bp. 1924.
- ERNOUF, baron: Maret, duc de Bassano, Paris, 1884
- FERENCZY József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig, Bp. 1880.
- FEUGÈRE, Anatole: Un Précurseur de la Révolution. L' abbé Raynal /1713-1796/ d' après des documents inédits, Angoulême, Imp. Ouvrière, 1922.
- FRAKNÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése, Századok, 1878. 1-45. l.
- FRIEDENTHAL, Richard: Goethe és kora, Bp. 1978.

- GAÁL Gábor: Vidéki történet. Cikkek 1926-28. Vál., bev. és jegyz. Tóth Sándor, Kriterion, Bukarest, 1977.
- GODECHOT, Jacques: La Grande Nation, l' expansion révolutionnaire de la France dans le monde, I. P.U.F. Paris, 1956.
- GODECHOT, Jacques: La pensée révolutionnaire en France et en Europe 1780 - 1799. P.U.F. Paris, 1964.
- GONDA Imre -- NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok. Egy Európai jelenség, Bp. 1977.
- GYERGYAI Albert /szerk./: A francia felvilágosodás. Válogatás Diderot és az Enciklopédisták műveiből, Bp. 1954.
- GYÖRY János /szerk./: A francia Enciklopédia. Szemelvények, Bp. 1962.
- HENKING, Karl: Johannes von Müller: 1752-1802. I-II. Stuttgart und Berlin, 1909-1928.
- HERDER, J.G.: Briefe zu Beförderung der Humanität I. Berlin -- Weimar, 1971.
- HERDER, J.G.: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások, Bp. 1978.
- HERDER, J.G.: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit I-II. Berlin -- Weimar, 1965.
- HORÁNSZKY Lajos: Bacsányi János, Bp. 1907.
- JANCSÓ Elemér: "Mint az égő fáklya, mely setétben lángol" Igaz Szó, 1963, XI. évf.6.sz. 953-957. l.
- JÁSZAI Rezső: A francia forradalom történetírása hazánkban, Szeged, 1896.
- KANT, I.: A vallás a puszta és határain belül és más írások, Bp. 1980.
- KANT, I.: Az örök béke, Bp. 1918.

KERESZTURY Dezső: Batsányi egy elveszett műve nyomában, A könyv, 1964. 3.sz. 74-77. 1.

KERESZTURY D.: Napóleon mint "Felszabadító" -- magyar szemmel, Helikon, 1976. 2-3.sz. 219-225. 1.

KERESZTURY Dezső -- TARNAI Andor /s.a.r./: Batsányi János válogatott művei, Bp. 1956.

KERESZTURY Dezső -- TARNAI Andor -- ZSINDELY Endre /s.a.r./: Batsányi János összes művei I-IV. Bp. 1953-1967.

KÓKAY György: A magyar hirlap - és folyóiratirodalom kezdetei 1780-1795. Bp. 1970.

KÓKAY György /szerk./: A magyar sajtó története I. 1705-1848. Bp. 1979.

KOVÁCS Endre: Szemben a történelemmel, Bp. 1977.

KOVÁCS Győző: Batsányi és Herder, Filológiai Közöny, 1970. 177-186. 1.

KOVÁCS Győző: Batsányi útja a jakobinus mozgalomig, Magyar Tudomány, 1963. 673-677. 1.

KOSÁRY Domokos: Felvilágosult abszolutizmus -- felvilágosult rendiség, Történelmi Szemle, 1976/4.sz. 625-721. 1.

KOSÁRY D.: Napóleon és Magyarország, Bp. 1977.

KOSÁRY D.: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Bp. 1980. Lenin összes művei II. Bp. 1963.

LEFEBVRE, Georges: Le despotisme éclairé, Annales historiques de la Révolution française, 1949. 97-115. 1.

LEFEBVRE, G.: Napóleon, Bp. 1975.

LEROUX, Robert: La théorie du despotisme éclairé chez Karl Theodor von Dalberg, Strasbourg, 1932.

LEROY, Maxime: Histoire des idées sociales en France de

Montesquieu à Robespierre, P.U.F. Paris, 1946.

- LEROY, M.: Histoire des idées sociales en France de Babeuf à Tocqueville, P.U.F. Paris, 1950.
- LITVÁN György /s.a.r./: SZABÓ Ervin történeti írásai, Bp. 1979.
- LUDWIG, Emil: Napoleon, Berlin, 1927.
- LÓRÁNT Endre: A jakobinusok irodalom - és kulturális politikája, az ELTE Évkönyve 1955. 241-256. 1.
- LUDASSY Mária /vál. utószó és jegyz./: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. /Válogatás/, Bp. 1975.
- LUDASSY M.: Az ész államáig és tovább ... Bp. 1979.
- LUKÁCS György: Az esztétikum sajátossága I-II. Bp. 1965.
- MARCZALI Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés I. Bp. 1907.
- MARCZALI H.: Berzeviczy Gergely államiratai, Budapesti Szemle, 1907. 132. köt. 41-54. 1.
- MARCZALI H.: Berzeviczy Gergely magyar alkotmánytervezete Napóleonnak ajánlva, Budapesti Szemle, 1933. 231. köt. 182-200. 1.
- MARCZALI H.: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig, 1711-1815. Bp. 1898. / SZILÁGYI Sándor /szerk./: A Magyar Nemzet Történet VIII. köt./
- Karl Marx és Friedrich Engels művei 20. köt. Bp. 1963.
- MÁTRAI László: A magyar felvilágosodás kutatásának néhány problémája, MTA II. OK. 1954. 1-2. sz. 57-66. 1.
- MÉREI Gyula /főszerk./ -- VÖRÖS Károly /szerk./: Magyarország története 1790-1848 5/1-2. köt. Bp. 1980.
- MONTESQUIEU: A törvények szelleméről I-II. Bp. 1962.
- MONTESQUIEU: A rómaiak nagysága és hanyatlása, Bp. 1975.
- MONTESQUIEU: Európa egységéről, Bp. 1943.
- MONTESQUIEU: Perzsa levelek, Bp. 1981.
- SZ. NEMES Éva Margit: Batsányi Párizsban. Találkozás Gabriellával 1810-1811. Bp. 1942.

NAUMANN, Dietrich: Politik und Moral. Studien zur Utopie der deutschen Aufklärung. Heidelberg, Winter, 1977.

NÉMEDI Lajos: Forradalom és kultúra. Batsányi János 1793-1795 - ben. Az Egri Tanárképző Főiskola füzetek 285. Eger, 1963. 139-66. l.

NÉMEDI L.: Hazafiúi Magyar Társaság /1779-1780/ ItK 1978. 286-302. l.

NIEDERHAUSER Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet- Európában, Bp. 1977.

PÁNDI Pál /szerk./: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig, Bp. 1965.

PÁNDI P.: "Kisértetjárás" Magyarországon I-II. Bp. 1972.

POÓR János: A. L. Schlözer történetiszemléletéről. /A 18. sz. utolsó harmada/ Történelmi Szemle, 1978/ 3-4. sz. 557-569. l.

PUKÁNSZKY Béla: Herder hazánkban I. Herder és a népies irány, Bp. 1918. Német Philológiai Dolgozatok 23. sz.

PUKÁNSZKY B.: Herder értelme a magyarokhoz, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1921. 35-39.; 83-90. l.

RÉVAI József: Kölcsey Ferenc /Marxizmus, népiesség, magyarság/ Bp. 1949.

RÉVAI J.: Válogatott történelmi írások II. Bp. 1966.

RAYNAL, G.T.: Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes, I-IX. Neuchâtel & Genève, 1783.

L' anticolonialisme au XVIIIe siècle. Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes par l' abbé RAYNAL. Introduction, choix de textes et notes par ESQUER, Gabriel. P.U.F. Paris, 1951.

ROUSSEAU, J.J.: Értekezése és filozófiai levelek, Bp. 1978.

- Oeuvres complètes de J. J. ROUSSEAU XV; Paris, 1835.
- Petits chefs - d' oeuvres de J. J. ROUSSEAU, Paris, 1876.
- ABBÉ DE SAINT PIERRE: Az örökbéke tervezet rövid foglalata.
Előszóval és jegyz. NAGY Géza. Kritérion Bukarest, 1979.
- SAGNAC, Philippe: La fine de l' Ancien Régime et la Révolution
américaine /1763-1789/ P.U.F. Paris, 1952.
- SASHEGYI Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra
/1800-1830/, Bp. 1938.
- SASHEGYI Oszkár: II. József sajtópolitikája, Századok, 1958.
88-118. l.
- SCHILLER, Friedrich összes drámái, Bp. 1970.
- SOBOUL, Albert: A francia forradalom története /1789-1799/
Bp. 1974.
- SOREL, Albert: Európa és a francia forradalom, Bp. 1888.
- SÓTÉR István /szerk./: A magyar kritika évszázadai. Rendszerek.
Bp. 1981.
- STREISAND, Joachim: Deutschland von 1789- bis 1815, Berlin, 1964.
- SZAUDER József: Az estve és Az álom, Bp. 1970.
- SZÁDECZKY Lajos: Egykorú magyar tudósítások Napóleon hadjára-
tai felől, 1799-1815. Hadtörténelmi Közlemények 1899.684-94.1.
- SZEKFÜ Gyula /szerk./: Iratok a magyar államnyelv kérdésének
történetéhez. 1790-1848. Bp. 1926.
- SZINNYEI Ferenc: Bacsányi János, Bp. 1904.
- SZÜCS Jenő: Nemezet és történelem, Bp. 1974.
- TARNAI Andor: Batsányi Der Kampfja /Szauder József és Benda
Kálmán hozzászólásával/ ItK, 1967. 71.évf. 265-274. l.
- TARNAI Andor: Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók,
It, 1972. 383-396. l.

THIENEMANN Tivadar: Herder és Batsányi, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1914. 146-148. 1.

Bacsányi János Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta TOLDY Ferencz. Pest, 1865.

TOUCHARD, Jean: Histoire des idées politiques II.P.U.F.Paris,1959.

VADÁSZ Sándor /szerk./: A francia forradalom dokumentumai, Bp. 1967.

VAJDA Ilona: Bacsányi János és Baumberg Gabriella I. 1799-1809. Bp. 1938.

VAJDA GYÖRGY Mihály: Schiller, Bp. 1953.

VALJAVEC, Fritz: Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland, 1770-1815. München, 1951.

VALJAVEC, Fritz: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa III. /Aufklärung und Absolutismus/.München,1958.

Kazinczy Ferenc Levelézése IX. köt. Közzéteszi VÁCZY János. Bp. 1899.

VOLGIN, V.P.: A társadalmi eszme fejlődése Franciaországban a XVIII. században, Bp. 1967.

VOLTAIRE, F.M.: Lettres philosophiques I. Paris, 1937.

ZADÁNYI Éva: Batsányi János és Johannes von Müller, Bp. 1941.

ZSINDELY Endre: Batsányi János Párizsi levelei Johann Georg Müllerhez, ItK, 1964/1-2.sz. 65-81.;216-229. 1.

ZSINDELY Endre: Egy értékes hungarica. Batsányi János 1810-es mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban, Magyar Könyvszemle 1964/1.sz. 62-65. 1.

WALDAPFEL József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában, Bp. 1954.

WERTHEIMER Ede: Ausztria és Magyarország a XIX. sz. első évtizedében I-II. Bp. 1884-1892.

WERTHEIMER Ede: I. Napóleon viszonya Magyarországhoz, Budapesti Szemle, 1883. 161-179. 1.

WERTHEIMER Eduard: Die Verbannten des ersten Kaiserreich: Louis Bonaparte, Jérôme und Katharina von Westfalen, Elise Baciocchi, Caroline Murat, Fouché, Savary, Maret. Leipzig, Duncker, 1897.

WERTHEIMER Eduard: Zur Geschichte Wiens im Jahre 1809 ...
Wien, 1889.

Dírlát

Kövér Lajos: "Batsányi János politikai eszmái"
című bölcsészdoktori értekezéséről

Az értekezés témaválasztásának fontosságát a történetírásnak az az elég gyakorta tapasztalható eszméleti vakvágánya indokolja, amely társadalmi haladás és nemzeti függetlenség "feloldhatatlan" s "végzetes" szembeállítását igyekszik bizonyítani.

A szerző ezzel a felfogással szembefordulva a történetiség következményei szerint ezt vizsgálja, hogy Batsányi politikai gondolkodásának eszmerendszerében -- korá követelményeinek szontján -- ez az ellentmondás hogyan oldódott fel egy evolúciós úton létrejövő felvilágosult abszolutizmus, polgári reformélet megvalósító lehetséges rendszerében.

Teszi ezt főleg Batsányi műveinek elemzésével, a vonatkozó irodalom jelentős részének feldolgozásával, elemozve Batsányi politikai nézeteinek eszmerforrásait s megrajzolva azt a folyamatot, amelynek során ezeket Batsányi hozzája megoldásra váró kérdéseinek érdekében egy egységes koncepciót kidolgozva hasznosítja.

Mindezekért az erényekért az értekezést summa cum laude minősítésre javasolom.

Szeged, 1981. május 19.

/Dr. Csotári Dániel/
tanszékvezető egyetemi tanár